

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

До захисту допустити:

Зав. кафедри

«___» _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота

за освітнім ступенем «Магістр» на тему:

«Біблійні мотиви у поезії сучасних українських поетів»

Студентки факультету філології
та масових комунікацій
спеціальності «035 Філологія»
спеціалізації «035.01 Українська
мова та література»
ОПП: «Філологія. Українська
мова та література»
освітнього ступеня «Магістр»
Лященко Катерини Ігорівни

Науковий керівник:
Грачова Тетяна Миколаївна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української
філології

Рецензент:
Короткова Юлія Михайлівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри гуманітарних
дисциплін
Донецького юридичного інституту
МВС України

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«___» _____ 20__ р

Маріуполь – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ГРУНТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ.....	3 9
Висновки до розділу 1.....	17
РОЗДІЛ 2. БІБЛІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ.....	19
Висновки до розділу 2.....	24
РОЗДІЛ 3 ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВЯТОГО ПИСЬМА У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ	25
3.1. Біблійні алюзії у творчості В. Стуса.....	27
3.2. Художнє переосмислення Святого Письма у творчості Ліни Костенко.....	37
3.3. Біблійно-християнська символіка у творчості І. Драча.....	47
3.4. Релігійні мотиви у творчому дискурсі Д. Павличка.....	51
3.5. Біблійні мотиви у поетичних творах В. Герасим'юка.....	64
Висновки до розділу 3.....	73
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82

ВСТУП

Звернення представників світового красивого письменства до біблійних мотивів стало в літературі стійкою традицією. Це обумовлено бажанням письменників осмислювати вічні загальнолюдські цінності.

Для вітчизняної культурної традиції Святе Письмо в концептуальному плані є психологічним, філософським, морально-етичним та естетичним фундаментом. Слушною є думка І. Бетко, яка, безпосередньо займаючись проблемою трансформації Біблії в українській поезії, зазначила, що ґрунтовне знання Святого Письма суттєво допомагало вітчизняним митцям “на тлі вічного, загальнолюдського краще побачити й зрозуміти конкретно-історичне, національне в усьому його драматизмі” [15, с. 68].

Безперечно, кожен письменник має свою особливу модель осмислення біблійного канону у власному художньому трактуванні у межах оригінального поетичного твору. Однак варто зауважити, що не можна недооцінювати вплив суспільно-політичного, морально-етичного та естетичного контексту доби на формування світоглядних орієнтирів автора, загалом, та його ставлення до Книги Книг, зокрема. Враховуючи вищезазначене, вітчизняна літературна традиція може констатувати наявність різноманітних форм і методів трансформації біблійного тексту.

Художня рецепція Біблії у сучасній літературознавчій науці є темою **актуальною**, оскільки вона (Книга книг) постійно перебувала предметом уваги діячів вітчизняної культури загалом та літератури, зокрема. Слід зауважити, що у радянські часи ця тема була, як правило, об’єктом фальсифікацій та ідеологічних кривотлумачень, художні твори релігійного змісту називалися реакційними, їм протиставлялися антиклерикальні й атеїстичні художні тексти. Ідеологічним тогочасним константом стала теза про цілковиту відсутність релігійно-духовної традиції в українській поезії загалом. Отже, практично всі спроби розгляду рецепції біблійних сюжетів і мотивів у межах національного радянського літературознавства були політизованими. Нині виникла реальна можливість для фахівців дати

неупереджену наукову оцінку Біблії як загальнокультурній цінності, що має величезний вплив на розвиток національної культури.

Останнім часом суттєво активізувалася увага вчених-філологів до проблеми “Біблія і культура” в різноманітних аспектах та виявах. У багатьох дослідженнях розглядаються питання функціонування біблійних ідей, образів та сюжетів у творчості українських письменників, у світовій літературі. Увагу до Біблії можна пояснити тим, що християнські твори - могутній чинник у формуванні та розвитку національної культури, особливо літератури, вони відчутно вплинули на характер жанротворення, засоби вираження й загалом образність, символіку, метафоричність та стиль оригінального мистецтва. М. Жулинський, ведучи мову про універсальну роль християнства у творенні національної культури, підкреслює: “Релігійна віра завжди була творчою силою у формуванні етнокультури, своєрідним регулятором моралі. Оскільки міфи, легенди, перекази, народні казки, пісні, звичаї, мова - все те, що є колективним витвором етносу, формують певний тип етнокультури, то віра в цю культуру наповнювала духом. Дух вивищував людину над звичайним, буденним, щоденним життям і єднав її з божественним - виводив її поза межі раціонального (логосу) у світ гармонії добра, краси, розуму, надії. В нових умовах національного буття українська культура “приречена” витворити універсум цінностей та ідеалів, у якому християнська ідея буде стимулюючою енергією духовного осягнення людини і світу на основі українських національних базових цінностей і пріоритетів” [55]

Варто відзначити статті А. Нямцу [84, 85, 86, 87], у яких учений розглядає Біблію в контексті вивчення закономірностей функціонування традиції у світовій літературі, осмислює суттєві закономірності міжлітературних взаємозв'язків і взаємодій. Також він досліджує теоретичні та історико-літературні аспекти функціонування традиційних сюжетів, образів і мотивів різних генетичних груп, здебільшого легендарно-міфологічних і легендарно-церковних, ґрунтовно розглядає тенденції

використання традиційних образів тією чи тією епохою, тим чи тим літературним напрямом, ідейностильовим контекстом певного часу. Багато уваги А. Нямцу приділяє дослідженню закономірностей функціонування євангельських образів і мотивів у літературі ХХ ст.

Окремо відзначимо статтю Б. Мельничука “Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ - ХХ століть”[75], у якій здійснено вдалу наукову спробу показати закономірності переосмислення біблійного матеріалу в національному письменстві крізь призму літератури окремого регіону. Дослідник використав чимало досі невідомих і маловідомих фактів із творчості буковинських авторів, що в поєднанні з новими підходами до трактування широко знаних творів і зразків української класики дало можливість сказати принципово нове слово про внесок представників красного письменства окремого регіону в розробку однієї з найпродуктивніших у світовій літературі тем.

Серед науковців, що зробили вагомий внесок у розвиток теми, варто виділити Ю. Івакіна, А. Каспрука, О. Шпильову, Л. Кулінську, І. Журавську, Я. Ривкіса, А. Гозенпуда, О. Ставицького, Р. Міщука, А. Скоця, П. Одарченка, М. Ласло-Куцюк, М. Неврлого, С. Росовецького, В. Янева та ін. Однак, можна зауважити, що донині залишаються невизначеними остаточно низка питань, пов’язаних з осмисленням Святого письма сучасними митцями. Отже, тему магістерської роботи з огляду на вищезазначене слід вважати **актуальною** для аналітичного дискурсу.

Можна констатувати безперервну традицію рецепції Біблії в українській літературі загалом і сучасному літературному дискурсі, зокрема. Спираючись на позитивний досвід попередників, слід зауважити, що на межі ХІХ-ХХ ст. українська поезія як частина загальноєвропейського літературного процесу під впливом політичних, духовних, культурних, наукових чинників продемонструвала небувалий інтерес до Біблії. Цей період в українському літературному житті позначився послабленням ролі реалізму та появі модерністичного типу творчості, що декларував

іраціонально-чуттєве ставлення до світу. На жаль, період духовного загальнокультурного піднесення кінця XIX- початку XX століття змінився на кризовий післяреволюційний період. Однак, навіть у складні часи руйнування здобутків українського Ренесансу початку XX ст. наявність біблійних мотивів можна констатувати у творчості П. Тичини, Б.- І. Антонича, неокласиків («грона п'ятірного»), У. Кравченко, Д. Загула, М. Філянського. У період панування у літературному національному дискурсі штучно вигаданого «творчого» напрямку соціалістичного реалізму, ясна річ, говорити про існування духовної літератури не можна. Лише поети діаспори (Є. Маланюк, О. Ольжич, М. Орест) мали змогу у 30-50 рр. XX ст. звертатися до жанрів релігійно-медитативного наповнення. Період «шістдесятництва» дозволив українським митцям (М. Руденку, В. Симоненку, В. Стусу, Є. Сверстюку) відродити християнські мотиви і продемонструвати читачам свою неупереджену поетичну концепцію щодо Святого Письма. Епоха брежнєвського застою стала періодом творчого спаду, загальмувала процес духовної еволюції нації. Період третього українського Ренесансу 90-х рр. XX ст. дозволив відродити вітчизняні традиції осмислення Біблії поетами. Серед яскравих репрезентантів цього процесу варто назвати І. Драча, Д. Павличка, Л. Костенко, В. Стуса, О. Пахльовську, О. Забужко, І. Малковича, І. Римарука, Л. Лимана тощо. Особливо слід зауважити, що важливим сегментом сучасної релігійної творчості є «табірна поезія». Зрозуміло, що самі життєві колізії спричинили глибину і надзвичайну емоційність цього вітчизняного поетичного надбання.

Сучасні науковці справедливо зауважують, що політичні, соціальні, економічні і духовні реалії сьогодення мають безпосередній вплив на динаміку розвитку української духовної літератури. Зокрема, Чорнобильська катастрофа та її наслідки, національний геноцид, про який замовчували багато років, національне відродження, війна та ін. стали потужним імпульсом для різноаспектного поетичного осмислення Святого Письма митцями кінця XX ст. – початку XXI ст.

Наукова новизна магістерської роботи полягає у тому, що автор подав власну концепцію сутності і значення християнських ідей, а також засобів їх художньої інтерпретації, що відображено в поетичній картині світу В. Стуса, Л. Костенко, І. Драча і Д. Павличка, В. Герасим'юка.

Метою магістерської роботи є аналіз біблійних мотивів, образів, сюжетів у поезії сучасних вітчизняних поетів, зокрема В. Стуса, Л. Костенко, І. Драча і Д. Павличка та В. Герасим'юка.

Реалізація мети передбачається вирішення наступних **завдань**:

- коротко охарактеризувати роль і значення біблійних текстів у різних культурно-історичних періодах розвитку української літератури;
- простежити еволюцію використання біблійних мотивів, сюжетів, образів на ґрунті сучасної української літератури;
- проаналізувати творчий доробок означених поетів на релігійну тему;
- виявити особливі риси трансформації Святого письма у поезиці зазначених авторів.

Серед **методів**, що активно використовувались у роботі, можна виділити:

- біографічний метод (передбачає зосередження уваги на тому, як у творі віддзеркалюється реальна біографія автора, як автор виражає себе через твір);
- культурно-історичний метод, у центрі якого розгляд художнього твору у взаємозв'язку із культурно-історичним розвитком суспільства;
- компаративний метод, що має метою зіставлення твору з творами інших авторів, чужоземних літератур, визначення запозичень, впливів, самобутніх особливостей тощо;
- психологічний метод, спрямований на психологічний аналіз літературного героя і особистості автора;
- формальний метод, що передбачає пошук технічних прийомів і засобів зображення, якими користувався автор;

- структуральний метод, який застосовують для розчленування тексту на дрібніші частини і визначення зв'язків між ними.

Об'єктом дослідження у роботі є поетична спадщина В. Стуса, Л. Костенко, І. Драча і Д. Павличка, В. Герасим'юка.

Предметом дослідження є біблійні мотиви, сюжети, образи у творчості зазначених поетів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати даного дослідження можуть бути використані в розробці навчальних курсів з історії української літератури ХХ ст., а також спецкурсу з вивчення Біблії та її літературної рецепції у закладах освіти.

За матеріалами дослідження були **надруковані тези** «Художнє осмислення Святого письма у творчості В. Стуса», «Художня рецепція Біблії в українському літературному дискурсі».

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів (третій розділ має п'ять підрозділів), висновків і списку використаних джерел (111 позицій). Загальний обсяг дослідження - 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

АНАЛІЗ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ НА ГРУНТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ

Процес глобалізації, що і зараз продовжується у загальносвітовому загальнокультурному просторі, вихід України з ідеологічної кризи, що продовжувалась за часів радянської влади, відкриті потенції щодо репрезентації українського народу у світі як такого, що має власну, культурну вартість, національну літературну традицію – все це вимагає від української науки нових підходів до вивчення і аналітичного дискурсу українського літературного надбання прийдешніх років і сучасності, особливо ж – уваги до загальнолюдських сюжетів і образів.

З огляду на важливість вирішення проблеми варто звернути увагу у межах магістерської роботи на висвітлення основних поглядів сучасного літературознавства на переосмислення християнських питань, їх творчої інтерпретації у літературному доробку письменників ХХ- ХХІ століття пострадянського простору, зокрема акцентування уваги на поглядах науковців щодо етико-естетичної складової рецепції феномену християнства у власне українській та інших національних літературах. Науковий дискурс літературознавчих студій сьогодення на теми рецепції християнського феномена у слов'янському літературному просторі дозволять вирішити низку теоретичних питань щодо означеної проблеми та послугують потужним фундаментом для вирішення тих завдань, що поставлено у магістерській роботі.

За тоталітарного режиму тема інтерпретації біблійних сюжетів та персоналій у творчості письменників ХХ століття була табуованою і, фактично, не мала розвитку у культурних та літературних студіях того часу. Дослідження рецепції християнської моралі у творах української

літератури здобувається на активізацію лише у середині 80-х рр. ХХ століття. Однак питома вага досліджень з цього напрямку припадає на аналіз сюжетних запозичень, вирішення проблеми рецепції Біблії в українській літературі різних періодів (Є. Сверстюк, В. Сулима та ін.), дослідження герменевтичної складової текстів (С. Сухарєва), інтертекстуальність (Г. Новікова), потрактування євангельських образів з точки зору їх художньої цінності для світової та національної літератури і лише в окремих студіях, присвячених проблемі потрактування інтерпретації релігійного дискурсу у творчості письменників часів соцреалізму літературознавці (В. Антофійчук, І. Бетко, А. Нямцу), констатуючи необхідність перепрочитання української літератури ХХ століття, наголошують на змістовій місткості етико-естетичних та моральних питань.

Передумови до ретельного вивчення питання взаємозв'язку трансформації християнської естетики у літературній творчості та соціокультурного й історичного тла епохи, у якій живе і працює творча інтелігенція, створює М. Балаклицький, що, досліджуючи творчість Івана Багряного, акцентує увагу на становленні письменника як релігійного мислителя. Окрім того, науковець виокремлює ознаки «нової релігійності», звертає увагу на національний аспект, з'ясовує причини та сутність релігійних пошуків письменника, їх вплив на сюжетно-композиційну побудову його творів, систему образів та характерів, художній стиль автора [7].

В. Панченко та Д. Гусар-Струк у своїх наукових студіях розглядають проблему моралі у контексті модерністської переоцінки вартостей, що відбувається у мистецтві та у культурі загалом на зламі століть, вивчаючи творчість В. Винниченка. Вчені акцентують увагу на тому, що християнська мораль героя ХХ століття зазнає важливих змін саме під впливом суспільних, економічних та історичних змін, що відбуваються у світі.

Л. Горболіс у своїх наукових розвідках звертає увагу на естетичну трансформацію християнської моралі у творах письменників кінця XIX – початку XX століття та визначає проблемною категорією релігійну мораль народу, яку визначає як систему історично і емпірично посталих знань, норм, неписаних правил поведінки, що синтезують язичницькі, християнські та народні традиції, в нормують стосунки персонажа з Богом, сакральним світом, природою, громадою і визначають стиль життя, культуру поведінки, спосіб мислення та шляхи самореалізації героя [38]. Літературознавець наголошує на необхідності вивчення специфіки інтерпретації біблійної сюжетно-образної системи у творчості письменників не лише з боку літературознавства, а й у культурологічному, філософському, етико-естетичному науковому дискурсі. За мету своїх аналітичних розвідок Л. Горболіс ставить окреслити художню багатогранність сприйняття релігійної моралі народу у прозі українських письменників кінця XIX – початку XX століття, обґрунтувати зв'язки вітчизняного літературознавчого процесу з широким культурним контекстом, зокрема з релігійним життям народу, з'ясувати роль письменників у піднесенні значення релігійної моралі українців [38].

Звертається до вивчення національного підґрунтя рецепції феномена християнства на прикладі творчості Наталени Королевої й І. Осташук. Свої розвідки він присвячує розгляду трансформації новозавітних образів та мотивів у творах письменниці, наголошує на проблемі потрактування Біблії як джерела художньої самосвідомості у романах авторки, врешті – звертається до релігійно-філософського дискурсу творчості Наталени Королевої. Дослідник акцентує увагу на тому, що лишаючи в полі зору загальноцивілізаційні проблеми добра і зла, міжособистісних стосунків, письменниця глибоко замислюється над зв'язками героїв твору з Богом [89].

Постать Наталени Королеви та трансформація євангельської сюжетно-образної системи в її романах та оповіданнях привертає увагу

літературознавців В. Антофійчука та А. Нямцу. Актуальність праць А. Нямцу [84,85,86,87] полягає насамперед в тому, що у них поставлено чимало принципово вагомих методологічних і методичних питань дослідження світового літературного процесу. У них піддаються аналітичній оцінці суттєві закономірності міжлітературних взаємовпливів і взаємодій. У зв'язку з великими геополітичними і культурними змінами на значних територіях загальнолюдської цивілізації постала гостра потреба не тільки в осмисленні реалій сьогодення, але й у виробленні нових підходів до духовних цінностей класичного і недавнього минулого. Особливе значення і звучання мають ті аспекти традиції і культурної творчості, що допомагають проаналізувати глибинні джерела сучасних конфліктів і суперечностей. Легендарно-міфологічний матеріал занотував і художньо переосмислив ряд універсальних станів і сюжетів колективного та індивідуально-особистісного існування, що зберігали значимість протягом багатьох століть і в останній час активно сприяють виробленню нового світосприйняття, здатного забезпечити стабільне існування людства. У працях А. Нямцу розробляється теорія осмислення класичних зразків у літературі і культурі ХХ ст., досліджуються закономірності їх впливу на морально-психологічну еволюцію цивілізації. Крім того, аналізуються теоретичні та історико-літературні аспекти функціонування традиційних сюжетів, образів і мотивів різних генетичних груп, здебільшого легендарно-міфологічних і легендарно-церковних. В. Антофійчук [2, 3, 4, 5] звертається до проблеми своєрідності трансформації євангельського сюжетно-образного дискурсу у вітчизняній писемності ХХ століття, зокрема акцентує увагу на дослідженні поведінкових та ціннісних характеристик євангельських персонажів з урахуванням драматичних колізій у житті цивілізації ХХ століття, здійсненні аналізу літературних тлумачень біблійного буттєвого простору як світу гуманізованого, розгляді формально-змістових чинників процесів реценції та сюжетоскладання, які визначаються конкретно-

історичними факторами українського буття, осмисленні місця української літератури у створенні універсальних культурологічних моделей, побудованих на новозавітних ідеях, образах та мотивах, аналізі тих концептуальних чинників, які визначають формування в національній культурі «комплексу Іуди», «комплексу Пілата» та ін. Літературознавець звертається до характеристики онтологічних, поведінкових та аксіологічних доміант образів біблійних персонажів з оточення Ісуса Христа, які розроблялися українською літературою. Науковець надходить висновку, що для поетичних варіантів євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі к. XIX- поч.XX ст. типовою є активна апеляція до тих мотивів і колізій, які гублять трагічну основу новозавітних першоджерел. Це стосується, перш за все, комплексу проблем, пов'язаних з оточенням Христа, образами Іуди Іскаріота, Понтія Пілата. У таких випадках письменників цікавлять в основному саме поведінкові та морально-психологічні константи, які впливають на сюжетний розвиток подій у творі, а також специфіку морально-психологічних мотивувань того, що відбувається.

Варто розробити теорію щодо відтворення кризь призму традиційної української моралі євангельських образів та сюжетів у концептах варіантів «людина-влада», «людина-натовп» та ін. Соціально-історичне тло, на якому формувалося притаманне українському народові світосприйняття, виробило певні риси національної ментальності та визначило основні моральні засади української нації, що згодом відобразилися у традиціях, звичках, побуті, себто у культурному аспекті буття. Засновані на християнській філософії етико-естетичні імперативи трансформувалися під впливом національних моральних законів, що й було відображено літературним процесом як двадцятого століття, так і попередньої доби. Специфічну трансформацію євангельських мотивів спостерігаємо ще у Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської. Разом з тим, в українській

літературі кінця XIX – початку XX століття формується новий тип національної свідомості, акцент якого припадає на людську особистість, її бажання, вчинки, протиставляється власне людське та соціальне, гостро порушуються проблеми честі, гідності, совісті, зокрема у творчості В. Винниченка, О. Олеся, О. Гончара.

Вічні образи набувають загальнолюдських рис, їх історія інтерпретується у новому контексті, письменники радянського літературного простору ставлять питання щодо неоднозначності потрактування євангельських персонажів та їх вчинків, зокрема спираючись на ніцшеанську концепцію надлюдини, шпенглерівську філософію тощо. Л. Коган чи не одним з перших звертається до розгляду рецепції образу Понтія Пілата (біблійний персонаж, що, як відомо, донедавна послуговувався репутацією безваріантного «зла») М. Булгаковим, що звертає увагу на власне людські риси та якості прокуратора Іудеї, філософію страждання та спокути, Ч. Айтматовим, чия вставна повість про Понтія Пілата у романі «Плаха» перегукується із романом про п'ятого прокуратора Юдеї у «Майстері та Маргариті» М. Булгакова та Ф. Домбровським, що використовує образ Пілата як рецепцію «людини влади» тоталітарного режиму. Літературознавець акцентує увагу на зверненні письменства, по-перше, до біблійних мотивів, а по-друге – до використання другорядних персонажів Євангеліїв як носіїв певного морально-етичного конфлікту, що є умовно-традиційним (злочин-сумління, зрада-спокута тощо) й, відповідно, виходу їх на площинно-просторовий план головного героя. Можемо спостерігати, що в наступні десятиліття означена тенденція лише посилюється: у творчості Наталени Королевої централізуються постаті з оточення Ісуса Христа (Понтій Пілат, Марія Магдалина) і навіть ті, що лише умовно означені у біблійному просторі (Клавдія Прокула, Кай Понтій) – у романі «Що є істина?» та у збірці оповідань «Во дні оні»; Л. Андреев та В. Жураковський центральними героями творів висувають Юду,

намагаючись виокреслити риси євангельського зрадника саме як звичайної людини, осмислити причини його зради та подальшого самогубства, моральні принципи та систему мислення, у Західній Європі з'являється низка творів, де головним героєм є Варавва, відбувається намагання простежити з точки зору людяності – як це: бути тим, замість кого розп'яли Христа. В. Паутов у своєму романі-апокрифі «Шостий прокуратор Юдеї» змальовує традиційних біблійних персонажів (у тому числі – Ісуса Христа) у вигляді звичайних, простих людей, що мають анітрохи не містичну історію, а лише певні історичні реалії та абсолютно людські якості, намагається змалювати учасників євангельських подій з позиції олюднення тощо.

Письменством слов'янського літературного простору розробляються суголосні соціальним: «людина і влада», «людина і закон», «людина і натовп» та ціннісним: «людина і воля», «людина і сумління», «людина і злочин» концепти, розкриття яких та ґрунтовне вивчення наразі є актуальним. Важливим напрямом для досліджень літературними студіями є виокремлення з вищенаведеного саме національної специфіки розкриття концептів суспільної моралі у творчості письменників ХХ – початку ХХІ століття, тому що саме через призму національного усвідомлення та трансформації загальнолюдських (зокрема біблійних) світоглядних та морально-етичних настанов реалізується ідеологічна парадигма нації. Особливі євангельські картини, що створили покоління українських митців, стали базовими для світової літератури, для якої новозавітний сюжетно-образний фактаж є базою ідей, образів та понять. Літературні міфи, що лягли в основу творів митців на легендарно-церковному матеріалі, показують прагнення до предметно-побутової та морально-психологічної деталізації. При цьому домінуючою концепцією залишається бажання митців до практичної гуманізації євангельських тез, осучаснення та «опредмечення» їх значної поза темпоральної сутності, актуалізації планів подій існуючим реаліями, філософсько-

етичними поглядами. Це ускладнюється і тим, що біблійні образи за своїм змістовим наповненням є особливими морально-психологічними і поетичними домінантами важливих реалій людського життя в його різноманітних варіаціях (індивідуальних і колективних вимірах). Морально-психологічний вантаж цих образів з огляду на їх багатовимірність та універсальність має особливу прилаштованість до запитів різних духовних світів. Це, у свою чергу, створює реальні потенції для їх активного використання в різних світових літературах. Величезний моральний імпульс, що наявний у Новому Завіті, не тільки не зменшується під впливом сучасних життєвих катаклізмів, у процесі повсякденного спотворення. Нині він постійно розширюється та закріплюється, дякуючи процесам духовного зближення народів світу.

У часи зародження, духовної еволюції вітчизняна література була постійно орієнтована на Книгу книг, що ставала не лише джерелом образів, але й фундаментом етичного життя народу нації. Саме тому біблійна тематика стала основною в українському письменстві. У різні культурно-історичні темпоральні варіанти оригінально виокреслювався зв'язок біблійного сюжетно-образного матеріалу з національною культурною традицією, позиціонувалися різноманітні форми і способи його переосмислення. Власні зауваження щодо теми свого часу висловили: О. Засько, С. Кирилук, Ю. Клим'юк, В. Косяченко, Б. Криса, М. Кудрявцев, О. Матушек, Г. Нога, О. Новик, Ю. Пелешенко, Т. Рязанцева, В. Саєнко, Е. Соловей, М. Сулима, А. Ткаченко, Л. Ушкалов, Г. Штонь тощо.

Останнім часом з'явилося кілька аналітичних розвідок стосовно проблеми переосмисленні біблійних сюжетів, образів на матеріалі української і світової літератури. У цих дослідженнях М. Жулинського, О. Мишанича, А. Нямцу, І. Бетко, В. Мокрого, Л. Мороз, Я. Розумного, Л. Рудницького, Т. Салиги, Г. Сивоконя, В. Сулими проблему сучасні науковці вирішують з урахуванням нових естетичних канонів та

світоглядних позицій. Це стосується, перш за все, робіт, де досліджуються в основному питання функціонування євангельських сюжетів та образів у творчому дискурсі українських митців давньої літератури та новітньої літератури. Також предметом уваги авторитетних фахівців стали закономірності та особливості переосмислення новозавітних образів у контексті світової літератури. Типовою ознакою наукових розвідок з проблеми стало ставлення письменників до християнства та Біблії, яке набуло розповсюдження і популярності у радянські часи.

Висновки до розділу 1

Спираючись на досвід авторитетних літературознавців, можна зазначити, що художні трактування Біблії українськими письменниками часто синтезують у собі найбільш вагомі з позиції особистості та нації загалом вічні проблеми буття людини, що набували важливого значення і звучання в різні культурно-історичні дискурси життя української нації. Принципово виокреслюється в українській літературі означеного періоду специфіка трактування біблійного сюжетно-образного матеріалу, що полягає у ретельній розробці національно-патріотичних ідей. Головною рисою у процесі трансформації матеріалу стало його навмисне або приховане осучаснення, спричинене універсальністю і загальновідомістю біблійних сюжетів і образів, бажанням усвідомити сучасне конкретно-національне з позицій позатемпорального, загальнолюдського. Тож, формуючи нову ідеологічну парадигму наукових студій, літературознавці звертаються до розробки теми рецепції християнської філософії крізь призму загальнонаціональних ідей у літературі радянського геополітичного простору, акцентуючи увагу на тих етико-естетичних домінантах художніх образів, що притаманні певній національній традиції.

На зламі століть, на тлі нестабільної історико-політичної доби радянського тоталітаризму мотив олюднення біблійних персонажів, зокрема не головних, а другорядних, починає використовуватись доволі активно.

Оглядовий екскурс у літературу XX – початку XXI століття слов'янського геополітичного простору пересвідчує, що феномен християнства сприймається митцями слова крізь призму гуманістичних та антропоцентричних принципів. Традиційні біблійні образи переосмислюються і трансформуються як такі, що мають певний набір якостей людської особистості, і саме ці якості сутнісно зумовлюють етико-естетичні та моральні колізії твору.

РОЗДІЛ 2

БІБЛІЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТЕРАТУРНОМУ ДИСКУРСІ

На літературу всіх країн і континентів у тій чи іншій мірі вплинув унікальний твір – Біблія, древня збірка різних за формою та змістом релігійних і світських творів, що створювались у період з дванадцятого століття до нашої ери до другого століття нашого століття (майже півтори тисячі років). Біблію писали мінімум на трьох континентах і трьома мовами: давньоєврейською, арамейською і давньогрецькою. Незважаючи на таке розмаїття, вона є єдиним цілим – від Книги Буття до Одкровення.

Сьогодні Біблію розглядають як сакральний текст, богослужбову книгу, історичну книгу, наукову книгу, психологічний текст, літературний твір. Біблія стала стимулом морально-етичних та ідейних пошуків для багатьох письменників у різних сферах світової літератури в різні часи, зокрема Данте Аліґ'єрі («Божественна комедія»), М. Булгаков («Майстер і Маргарита»), Т. Манн («Йосип і його брати»), Ф. Достоєвський («Ідіот»), Н. Казандзакіс («Христа розпинають знову», «Остання спокуса Христа»), Д. Мільтон («Втрачений рай»), поетів О. Блока, Б. Пастернака, Дж. Байрона та багатьох інших.

Біблія займала і займає особливе місце в українській культурі та літературі в усі історичні періоди розвитку, в кожному з яких використання біблійних мотивів, образів, сюжетних запозичень мало свою специфіку. Зокрема, процес розвитку української літератури умовно поділяють на кілька етапів:

- стародавня література (XI ст. – перша половина XVIII ст.);
- нова українська література (кінець XVIII – початок XIX ст.);
- література другої половини XIX – початку XX століття;
- література XX – початку XXI століття.

Варто, на наш погляд, коротко охарактеризувати роль і значення біблійних текстів у кожному з цих періодів. Уперше на українську землю

Біблія прийшла з Візантії. Принаймні, відомо, що слов'янський просвітитель Кирило бачив у Криму руське Священне писання. У часи Київської Русі Біблія потрапила на українську землю, очевидно, як Кирило-Мефодіївський переклад. Поширювалися на Русі й глаголичні біблійні книги, кириличні літургійні учительні збірники, так звані Паремійники і Апракосні Євангелія. Досить популярною старозавітною книгою на Русі був Псалтир. Його читали, співали, з нього навчалися грамоти, на ньому ворожили. Популярними також були Тетраєвангелія і Апостоли. Серед найдавніших слов'янських Євангелій, що дійшли до нашого часу, Остромирове (XI ст.), Мстиславове (XII ст.), Туровське (XII ст.), Галицьке (XII ст.). Найдавніші ж Апостоли датовані 1195 і 1220 роками. Рукописне Пересопницьке Євангеліє – один з перших староукраїнських перекладів канонічного тексту. Тетраєвангелія – датується 1561 роком. Повне зібрання біблійних книг, призначене для українських та білоруських земель, надрукував у 1517-1519 роках Франциск Скорина, а на основі Біблії Скорини Лука з Тернополя створив свій біблійний кодекс 1569 року. У 1574 р. вийшов Апостол друкаря Івана Федорова, а в 1581 році його знаменита Острозька Біблія – результат праці Острозького культурного осередку, очолюваного українським ученим Герасимом Смотрицьким. Острозька Біблія стала першим друкованим виданням Біблії церковнослов'янською мовою. Повний текст Біблії вийшов у друкарні Києво-Печерської лаври в 1758 році, а перший переклад повної Біблії українською мовою був виданий тільки в 1905 році. Переклали її відомі українські письменники Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький та не менше відомий вчений Іван Пулюй. Сам же переклад Біблії українською вийшов у Відні, тому що уряд Російської імперії забороняв перекладати Біблію чи окремі її книжки українською мовою. Століттями Біблія впливала на духовне життя, літературу, культуру, образотворче мистецтво русичів-українців. Великий вплив Біблія мала на ораторсько-проповідницьку прозу, агіографію, а особливо на полемічну літературу. Вступаючи в літературні та політичні суперечки про віру, українські письменники оперували посиланнями на

Біблію як на книгу найбільш авторитетну. Сотні посилань на Святе Письмо, особливо на Новий Завіт, зокрема на послання апостола Павла, зустрічаємо в полемічних творах Г. Смотрицького, Х. Філалета, І. Вишенського, С. Зизанія, М. Смотрицького, З. Копистенського, М. Андрелли. Зокрема, Мелетій Смотрицький, один з найвідоміших полемістів того часу, у своєму творі «Тренос» використав образ скорботної матері, яка плаче, – православної церкви. Цей образ нагадує образ Богородиці. Вплив Біблії помітний в українській літературі бароко XVII – XVIII століть. Так, у віршах Климентія Зіновієва у звичайних картинах з життя простих селян, міщан і ремісників втілені основні євангельські заповіді. Зокрема, прославляючи у своїх поезіях чесну працю, поет говорить про те, що гончар – найпочесніше ремесло, тому що першим гончарем був Господь (вірш «Про гончарів»), а Ісус був теслею, тобто простим ремісником. Біблії належало центральне місце й у філософській системі Григорія Сковороди. Біблію він вважав окремим Всесвітом. У його творчості, зокрема в збірнику ліричних віршів «Сад божественних пісень», присутні епіграфи з Біблії, у яких сконцентрована основна ідея кожної поезії. Біблійні мотиви помітні і в інших поетів епохи бароко (Памво Беринда, Лазар Баранович, Іван Величковський та інші). Шкільні драми XVIII століття писали на різдвяні, великодні теми, а також про хрещення Русі. Це, зокрема, трагедокомедія «Володимир» Феофана Прокоповича, шкільні драми «Олексій, чоловік Божий» невідомого автора, «Воскресіння мертвих» Григорія Кониського та інші. Видатним явищем цього часу стали також вертепні драми, які сюжетно відтворювали новозавітні події, а саме народження і воскресіння Христа.

У новій українській літературі (кінець XVIII – початок XIX ст.) біблійні мотиви та образи не втратили своєї актуальності, хоча використання біблійних текстів стало переосмисленим, алегоричним. Наприклад, Іван Котляревський в «Енеїді», використовуючи есхатологічні апокрифи, зображує страждання грішників у пеклі, однак у гріхах, перелік яких І. Котляревський значно розширює, утілені всі вади сучасного автору

суспільства. Житійний (а, отже, біблійний, бо писаний за зразком життя і смерті Ісуса) спосіб побудови сюжету й створення образу головної героїні використовує у своїй повісті «Маруся» Григорій Квітка-Основ'яненко. Біблійні мотиви та образи широко використані у творчості Тараса Шевченка («Ісаія. Глава 35»), «Царі», «Осії. Глава XIV», «Марія» та інші. Пантелеймон Куліш переводить у віршовану форму Мусієві (Мойсеєві) пісні, книгу Йова, Псалтир, використовує поетику «Пісні Пісень» («Хуторянка»).

В українській літературі широка розробка біблійних сюжетів мала місце в другій половині XIX століття. У своїх творах на тлі художньо переосмисленого біблійного сюжету автори міркували про долю українського народу. Активно обробляли біблійні теми й мотиви Іван Франко («Смерть Каїна», «Мій Ізмарагд», «З книги пророка Єремії», «Мойсей» тощо), Леся Українка («Самсон», «Вавилонський полон», «На руїнах», «На полі крові» та ін.). Назва роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» – це ремінісценція біблійного вислову: «Де немає биків, там ясла порожні?» (притчі Соломона, XIV – 4) [1, с. 7]. Значну популярність серед українських письменників мали притчі про таланти, про любов, про багача і бідного Лазаря та інші, наприклад: Тарас Шевченко («Притча про блудного сина»), Іван Франко («Дума про Наума Безумовича»), Леся Українка («У пущі»), Павло Грабовський («До сестри») та інші. Найбільшою популярністю серед українських письменників користувалася притча про сіяча. До неї не раз звертався Тарас Шевченко («Чигирине, Чигирине...»), поеми «Сон» і «Кавказ», «Саул», «Не нарікаю я на Бога...») і Пантелеймон Куліш («Дума», «Старець»). Цю притчу в демократичному просвітницькому дусі переосмислили Юрій Федькович («Нива», «Дикі думи», «Думи мої, діти мої»), Михайло Старицький («На новий рік», «Нива»). Крім притчових сюжетів і мотивів, використання сказань про діяння пророків-праведників, апостольських проповідей українська література осмислює морально-етичний сенс християнського вчення в цілому, звертається до образу Христа, Богоматері, їх загальнолюдського подвигу.

Зокрема, у поемі «Марія» Тараса Шевченка син Божий виступає як син людський, у сонетах XXXVI – XXXVIII Івана Франка та «На полі крові» Лесі Українки порушені проблеми відповідальності людини за свої вчинки.

На початку ХХ століття в контексті революції та громадянської війни актуальним у творчості українських письменників стає мотив братовбивства, запозичений зі старозавітного сюжету про Каїна й Авеля, а одним з найбільш використовуваних літературних образів з цього часу стає образ матері-страдниці, яка віддає людям на наругу своє дитя. Павло Тичина в поезії «Весна» використовує сюжет біблійної легенди про всесвітній потоп, переосмислюючи його як катастрофу, стихійне лихо. Образ матері-страдниці створений у його поемі «Скорбна мати». Максим Рильський у вірші «Рукам трудящим слава» використовує біблійний міф про оливкову гілку, що в переносному значенні означає мир і спокій. У Миколи Сингаївського зустрічаємо поезії, написані за біблійними переказами («Мечі та струни»). І хоча біблійні мотиви ще зустрічаються в 20-х роках у поезії Я. Савченко («Христос отаву косить»), М. Філянського («Він тут») і західноукраїнських поетів Д. Загула («І світ такий гарний, і люди, як люди»), Богдана-Ігоря Антонича («Народився Бог на санях»), згодом філософсько-релігійна і біблійно-духовна тематика в літературі на території Радянської України зі зрозумілих причин зовсім згасає.

У 30-50-х роках духовну тематику активно розвивають письменники діаспори: Євген Маланюк («Історія»), Юрій Клен («Попіл імперій»); звучать біблійні мотиви у творах Уласа Самчука («Марія»), Івана Багряного («Сад Гетсиманський»).

У 50-х – поч. 60-х рр. в Україні почалася «хрущовська відлига», що дозволила поетам-шістдесятникам розвивати у творчості духовно-релігійну тематику. У цей період біблійні мотиви виразно зазвучали у творчості М. Руденка («Адамово ребро»), В. Симоненка («Покара»), В. Стуса («Господи, гніву пречистого») та інших.

В українській літературі пострадянської доби біблійні мотиви простежуються в поезії І. Драча («Чорнобильська Мадонна»), Л. Костенко («Перш, ніж півень заспіває...»), Д. Павличка («Покаянні псалми»), у творчості нової плеяди письменників і поетів, зокрема О. Пахльовської («Долина храмів»), О. Забужко («Казка про калинову сопілку»), І. Римарука («Сльоза Богородиці») та у багатьох інших сучасних майстрів художнього слова.

Висновки до розділу 2

Біблія займала і займає особливе місце в українській культурі та літературі в усі історичні періоди розвитку, в кожному з яких використання біблійних мотивів, образів, сюжетних запозичень мало свою специфіку.

Вивчення впливу Біблії на творчість українських письменників, кожного окремо, вимагає зусиль багатьох сучасних дослідників літературного процесу. Необхідне також глибоке комплексне осмислення цієї проблематики, тому що з часів середньовіччя й до наших днів українська література черпає з Біблії ідеї, теми, сюжети, мотиви та образи, переосмислюючи їх відповідно до вимог та віянь свого часу. Книга Книг більше двох тисячоліть була джерелом сюжетів для митців від літератури, живопису, скульптури, музики. Вона була і, безумовно, залишається міцною духовною зброєю у філософських та ідейно-естетичних пошуках народів впродовж усього періоду їх існування.

РОЗДІЛ 3

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СВЯТОГО ПИСЬМА У ТВОРАХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЕТІВ

Коли наприкінці 50-х-на початку 60-х років духовно-політична ситуація в Україні трохи змінилася на краще, поезія чутливо зреагувала на цю «відлигу» відродженням християнських мотивів у творчості шістдесятників - М.Руденка, В.Симоненка, В.Стуса, Є.Сверстюка та ін. Нова духовна криза так званої доби застою ще на кілька десятиліть загальмувала невпинний процес усебічного відродження нації, який, втім, уже неможливо було зупинити повністю. Сьогоднішній стан української поезії характеризується неквапливим здоланням депресії, поступовим поверненням «на круги своя». Релігійно-християнські мотиви виразно звучать у творчості поетів, котрі очолюють літературний процес нашої доби – В. Стуса, І. Драча, Д. Павличка, Л. Костенко, В. Герасим'юка Традиції високої духовності розвиває покоління, яке прийшло в літературу у 80-ті роки, про що свідчать поетичні збірки І. Малковича, І. Римарука, О. Пахльовської. О. Забужко, О. Жупанського. На даному етапі важливе духовно-інтелектуальне значення має творчість поетів сучасної української діаспори. Надзвичайно вагомим є внесок «табірної поезії». Лише в останні роки вона набула легального статусу. Трактування Біблії у творчості поетів-в'язнів визначається глибиною думки і почуття, емоційно-духовною достовірністю.

Наприкінці ХХ ст. саме життя, як ніколи раніше, владно спрямовує поезію у річище біблійної символіки. Зокрема, реальним підґрунтям апокаліптично-есхатологічних тем і мотивів виступає Чорнобильська катастрофа та історичні факти геноциду українського народу, які злочинно замовчувалися протягом семи десятиріч і набули широкого суспільного резонансу лише останнім часом. Водночас ідея національного відродження традиційно асоціюється з популярними образами і мотивами Псалтиря, виходу ізраїльського народу з єгипетської неволі, Христового Воскресіння.

Різномасштабне вивчення рецепції Біблії в українській поезії розкриває широку панораму зустрічі-діалогу двох культур, виразно окреслює загальнолюдські підвалини національного літературного процесу. Освоєння проблематики і своєрідної поетики Святого Письма в контексті національної історії та європейської літературної традиції відкривало великі можливості для вияву творчої індивідуальності українських митців. Адекватне історико-і теоретико-літературне осмислення цих процесів доповнює картину духовного розвитку нації, її заповітних прагнень і культурних здобутків.

Святе Письмо протягом значного часового періоду художньо трансформується вітчизняними митцями як спільна прामова народів світу. Художня інтерпретація Біблії засвідчує той факт, що загальнолюдські морально-етичні канони є незмінними з часом. Постійне бажання письменників звертатися у різні часи до Книги книг доводить порушення ними національних та інших вічних проблем людства.

Українська словесність постійно підтримувала й розвивала християнські традиції. Як підкреслює В. Антофійчук, “нині в суспільній свідомості поступово формується новий ідеологічний контекст. Тому дослідження процесів сюжетоскладання, соціально-ідеологічних факторів, які зумовили той чи той характер трансформації новозавітного матеріалу, явище не самодостатнє. Крім нових методик (герменевтики, психоаналізу, культурологічного аналізу), необхідне багатопланове осмислення морально-психологічних факторів, які зумовили особливості рецепції канону. Саме тому сучасна література, як правило, підходить диференційовано до використання євангельських структур” [4, с.52].

Суспільно-історичні катаклізми нашого сьогодення, трагізм і надмірний динамізм нашого часу орієнтують сучасну літературу до переосмислення вічних духовних цінностей. Цю можливість митцям надає Біблія, до якої звертаються письменники, що намагаються звернутися до глобальних філософсько – світоглядних тем.

3. 1. Біблійні алюзії у творчості В. Стуса

Більшість дослідників творчості В.Стуса відзначають, що він – оригінальний майстер словесного мистецтва із сучасним поетичним мисленням, спрямований на філософське заглиблення й самореалізацію, до самовідданості поетичного дискурсу і, разом з цим, до використання споконвічних базових витоків вітчизняної літератури поряд з поетичною мовою ХХ століття. Поет належав до так званих шістдесятників, покоління митців, які були опозиційно настроєними до влади, національно свідомими репрезентантами передової української інтелігенції, яка сміливо виступала проти тоталітарного режиму з його політикою децентралізації і придушення прав особи, пропагуванням вторинності української культури, її провінційності і меншовартості. Творчий спадок В. Стуса, незважаючи на дуже жахливі умови існування поета, є достатньо великим кількісно та вагомим якісно.

Ідея Христоподібності спочатку з'являється у давній українській поезії у варіанті мотиву співрозп'яття, співпереживання мук Христа. Ця проблема набула оригінального осмислення у творчості митця. Ліричний герой Стуса є, перш за все, пророком і борцем, який намагається протидіяти сваволі, неправді, рабству. У героя поета - складний і тернистий шлях життєвий шлях, однак ліричний герой рішуче вривається у жахливе коло подій. Ось, як про це говорить поет:

Ти ж, Господи, мене скарай
зайди за власний небокрай
і відшукай нової тверді
і не корися, гордий смерде,
ні, смерті власній не корись
і тільки серцем не гнівись. [105].

Ліричний герой поезії готовий до того, що його слова залишаться поза увагою, бо «...огрубіло серце народу... очі свої зімкнули, і не бачать очима, і не чують вухами.» [Ісайя, гл. 6, ст. 1—8].

Передчуття страшної муки (Голгофи) набули художнього осмислення в поезії «Церква святої Ірини.» Василя Стуса, де ліричний герой свідомо вітає початок своїх випробувань, свій шлях пекельних життєвих мук:

Здрастуй, бідо моя чорна,
Здрастуй, страсна моя путь [105].

У цих поетичних рядках відчутна алюзія теми Христоподібності, яка осмислювалася не тільки в літературі Середньовіччя, але й надихала митців періоду бароко та не втратила своєї актуальності нині.

Життєвий подвиг Ісуса для поета є об'єктом захвату, наслідування. У поетичних творах автора євангельські мотиви набувають виразних національних ознак:

Святим хрестом востаннє осінив
свій плинний дух - і рушив на дорогу,
аби навік сподобитися
котру значив нам Бог спередвіків.
Так славно він життя своє прожив,
на многотрудну стаючи Голготу,
зустрів належне був страсну суботу,
а вдосвіта, стражденний, опочив. [105, с. 97].

«Крайнє полярне угруповання образів та ідей Стусових поезій демонструє чіткість, однозначність ідейно-естетично-моральних позицій поета», - виділила Мотря Мишанич у статті «Бінарна опозиція як спосіб поетичного самовираження Василя Стуса» [76, с. 120]. В образах Бога і сатани В. Стур показав постійне принципове змагання сил:

Відійди, сатано, відійди
віковою стежею недолі,
порозходились босі і голі
і свої загубили сліди....
Відійди, сатано, відійди,
ані застуй свічі молоді.

Ми ізгої, ізгої, ізгої
вікової страшної біди [105, с. 115]

Поет художньо підкреслює той факт, що людство стоїть на порозі жахливих апокаліптичних мук, про які йшлося у Святому Письмі. Вічними святими мучениками при цьому стають герої, борці, патріоти, мислителі, які змушені потерпати від рук безчесних боягузів. Однак сили пекла карають непокірних, покірних, байдужих. Ліричний герой у поета, шукаючи вихід із жахливого кола, стикається з власною безпорадністю.

Тобі молюся, Боже,
щоднини і щочасно,
бо хто ж нам допоможе
по чорній цій біді,
коли радіє кожен
як смерть іде дочасна. [105, с. 201]

Або в іншому місці:
Який бо холод довкруги!
Самотності! Ніде нікого.
Одна підтримка - голос Бога
вседорогий, все дорогий [105, с. 267].

Поет намагається художньо протиставити Голгофу Христа Голгофі народу ХХ ст. Ісус омив власною кров'ю гріхи всього людства, показав людству праведний шлях, він був забраний Богом на небеса. Однак люди стали на дорогу зневіри, отже прирекли себе на муки на іншій Голгофі:

Ця Богом послана Голгофа
Веде у паділ не до зір [105, с. 110].
Або в іншому художньому творі:
Штольною підеш - і заблукаєш,
ось він - твій крес, і твій хрест, і твій креш. [105, с. 322]

Саме тому, подібно мученикам і сподвижникам «страсті» епохи Середньовіччя, ліричний герой В. Стуса прагне покинути земне життя. Та його митарства вже сягають іншої мети:

І зважитись боротися, щоб жити,

І зважитись померти, щоби жить [105, с. 90].

В. Стус запропонував реципієнту філософське осмислення мотиву смерті в контексті християнської свідомості. Для поета смерть є не просто кінцем життєвого буття особистості, за яким - вічність, небуття, а піком земного існування, що символізує перехід до буття вічного. Отже, проблема смерті для митця є надзвичайно важливим актом з'ясування принципового питання людської екзистенції:

О краще вбий і не картай мене

і не пої мене Господнім гнівом,

бо ж кожен день даровано як диво

і хто кого — спитай — пережене.

То вбий мене і не картай і не

пої мене Господнім гнівом. Марне,

коли життя судилось незугарне

хай краще кат нам голову зітне.

Тож вбий мене та тільки не карай

і гніву Божого не дай допити. [105, с. 101]

Не зрадивши одвічні людські цінності, Василь Стус з гідністю здійснює власний вибір хресної ноші:

це волю Божу

Я був на себе, наче хрест, приймив [105, с. 134].

Життєва драма ліричного героя постає, як час частина великої світової трагедії. Це - мученик за віру, за Вітчизну та загальнолюдські цінності:

Ти ж, Господи, мене скарай

зайди за власний небокрай

і відшукай нової тверді

і не корися, гордий смерде,
ні, смерті власній не корись
і тільки серцем не гнівись... [105, с.318]

На фоні крику, волянь, страждань, «ненависті, прокльону, каяття» постає образ святого мученика, який неодмінно переможе смерть. Поет дає читачам надію на те, що майбутня зустріч є реальною, на зразок Ісуса Христа.

Народе мій, до тебе я ще верну
І в смерті обернуся до життя.
Своїм стражденним і незлим обличчям
Як син тобі доземно поклонюсь.
І чесно гляну в чесні твої вічі,
І з рідною землею поріднюсь [105, с. 298].

У поетичній спадщині В. Стуса перед читачами в особі головного героя автор малює мученика-патріота, вірного сина своєї Вітчизни, мученика, який постійно перебуває на передовій, захищаючи справедливість, честь, благородство. Мотив страждання у творчості поета переплітається з антиномією життя - смертю, ліричний герой сприймає життя як випробовування, відповідальність за яке він бере на себе.

У поезії останніх років життя автора постійними є згадки Біблійських міфів:

Ковчег твій - це похмурий саркофаг,
якому ти до скону вже стерничий.
Коли не розирнутись по світах,
то сам собі вглядайсь, вглядайся в вічі [105, с. 115].

Також у поезіях пізнього періоду можна зауважити наявність алегорій, мотивів, тропів, що походять із Святого Письма.

Хай часом
відстрашували завеликі біди,
і Гефсиманський сад не рятував.
Будь мудра, музо.

Або:

Місяць зойкнув, наче божевільний.

Поспішає слідом шестикрильний

у такий мороз [105, с. 232].

У творчості Василя Стуса часто переосмислюється образ страшного суду. Зокрема, у поезії “Трени М.Чернишевського” зустрічається поетичний образ кари, щоб підкреслити драматизм зображуваного:

Це божевілля пориву, ця рвань

всеперелетів - з пекла і до раю,

це надвисання в смерть, оця жага

розтлінного весь білий світ розтлити

і все товкти, товкти зболілу жертву,

щоб вирвати прощення за свої

жахливі окрутенства - то занадто

позначене по душах і хребтах.

Частим явищем у ліриці поета є символічно забарвлені топоніми з Біблії:

На Лисій горі догоряє багаття нічне

і листя осіннє на Лисій горі догоряє.

А я вже забув, де та Лиса гора, і не знаю,

чи Лиса гора впізнала б мене... [105, с. 99]

Г. Віват зауважив, цілком справедливо, що серед найвагоміших авторських концептів, що суттєво вплинули на релігійно-філософські та світоглядні переконання автора, можна назвати такі:

1) язичницькі вірування;

2) християнські заповіді;

3) східні філософсько-релігійні погляди [30, с.65].

Варто зазначити, що В. Стус активно декларував на сторінках своїх поетичних книжок християнські заповіді, серед яких особливо виділяв терпіння і всепрощення. Ці концептуальні уподобання стали характерними для творчості поета останнього періоду життя. Зокрема, у поезії “Гойдається

вечора зламана віть” з образами вечора і зламаной віті асоціюється кінець життя поета, його передчуття смерті:

І як мені, Господи, як мені жить?!

Клясти і любити, клясти і любити...

... Сподоб мене, Отче, високого краху.

...Вельможно хитається зламана віть [105].

Ліричний герой поезії намагається смиренно прийняти волю Бога, підкоритися невідворотному ходу подій:

Господи, дай мені жить.

Удай, що обтято дорогу. Що спить

душа, розколисана в смернім аркані

високих наближень.... [105].

У поетичних текстах автора-патріота багато поетичних алюзій, що мають давнє походження і пов’язані з язичницькими віруваннями: культ неба та небесних світил, культ вогню, язичницький обряд накликання дощу з жертвопринесеннями (“Накликання дощу”):

Трипільських сонць шалена коловерть

волого ллється у трипалі руки

богів поганських. Спепелілі круки

розлітані круг ватрища пожертв. ..

...Чотири сонця відгорять вгорі,

чотирикрилий день відмайоріє.

Загрузнуть в ніч язичницькі бори.

Самі тіла жалобні бовваніють..... [105].

Біблійна мотиви у творчому спадку В.Стуса не слід сприймати як суто поетичну апологію, це тільки спосіб проникнення у той світ, звідки нема вороття. Це пояснює, чому у творі більше питань і сумніву, аніж блаженства примирення:

Упасти Господові в ноги

і відмолити всі гріхи,

і попалити всі дороги,
і загубити всі шляхи.
Не діжде, проклятий, не діжде.
Я стану з Господом на прю!
Перечекаю ніч і вижду
чи вирву з посмерку зорю
і почеплю її на небо:
хай світить , бісова, як слід!
Бо тільки так, бо так і треба
людський виховувати рід.
(“Упасти Господові в ноги...”) [105].

Підв’язали в раю нитками
сороміцьке тіло твоє.
Набігає брижами обурення,
жаль - брижиться.
(“Шлях грішного до раю”) [105].

Палій-Господь розклав багаття
і на антоновім вогні
іспитуватиме завзяття -
на опір, на вагу, на гніт....
...І скажеш - Господи, простися
мені мій гріх, мій дар, мій день.
Ми по мордовським бродим лісі,
а доля по недолі йде.
І скажеш - Господи, допоки
вік вікуватиму - кажу,
не перейду оту межу,
де з головешок б’ють опоки.

(“Страшні твої нурти печерні”)..[105].

Подекуди поет сперечається з Богом та вдається до сарказму і навіть до сатири:

За хмарою хмари.

За димом пожарищ – високо
зоріє на пустку усмерть сплотніле божа.

(“За літописом Самовидця”) [105].

Голосить Галя, криком промовляє
і полум’я з розпуки розпукає
а Пан-Господь - і дивиться, й мовчить...

...Горить сосна - од низу догори

сосна палає - од гори до низу

йде Пан-Господь. Цілуй Господню ризу,

ой чорнобрива Галю, чорнобри...

(“Горить сосна – од низу до гори”) [105].

Червонорукими вождів малюйте,

Так, як богів, як воїв, як катів.

(“Червонорукими вождів малюйте...”) [105].

Бог у творчому доробку автора на релігійні теми далекий від сприйняття канонами церкви. Це скоріше складна філософсько-етична категорія, уособлення висоти й величі духу. У цьому образі поет художньо відтворює складне переплетіння різних духовних складових (символи “високого вогню”, мотиви богообранності і жертвності).

Як тихо на землі! Як тихо!

І як нестерпно - без небес!

Пантрує нас за лихом лихо,

щоб і не вмер і не воскрес.

Ця Богом послана Голгота
веде у паділ, не до гір.... [105].

...Боже, не лютості - лютості,
Боже, не ласки, а мсти,
дай розірвати нам пута ці,
ретязі ці рознести.

Дай нам серця неприкаяні,
дай стрепіхатий стогнів,
душ смолоскипи розмаяні
між чужинецьких вогнів.... [105].

У процесі життєвих катаклізмів ліричний герой поезій Стуса знаходить Бога,
саме в Богові бачить він і здійснення своєї місії:

І знов Господь мене не остеріг,
і знов дорога повилася.
Тож - до побачення - у просторі
і - до побачення у часі... [105].

Усвідомлення неминучої загибелі не обійдеш, не оминеш. «Обтято
дорогу», «Богом послана Голгота», «попереду – твій край, твій крах, твій
прах», «світ тебе перемиг», «вам на лоб поклав Господь свій світлий перст
нищівний», «сам падеш і друзі – теж падуть», нам «ряд утрачено». В
космічній стужі відігриває нас лише «вогонь від самоспалення», – таких цитат
можна наводити без ліку. У цьому світі нема завтра («Помолися ще –
вчорашньому, коли нема завтра») і час апокаліптично згорнувся в
безмайбутність, а власне, і в безтеперішність, коли ще є хіба тільки
«проминуло», спогад, але й чи воно існує?

дай, Господи, - вмерти!

Пропасти, забутись,
зійти себе в зойках,
на друзки розпасти,
розвіятись в вітрі,

згубитися в часі
і вирвавши душу
піти - в безімення! [105].

3.2. Художнє переосмислення Святого Письма у творчості Ліни Костенко

Духовна поезія Ліни Костенко становить цілу епоху в сучасному українському дискурсі. Євангельська тема часто художньо трансформується у поетичних текстах автора. Поетична спадщина Л. Костенко виділяється глибиною і лаконізмом думки, своєрідним світовідчуттям і аналітизмом. Авторці притаманне художнє відчуття невпинного руху життя, з його постійними динамічними змінами, отже Л.Костенко належить до тих митців, що здатні глибоко проникати та художньо виражати суперечності епохи.

Свого часу з ряду причин поетесі доводилося вдаватися до езопівської мови, іносказання, шукати аналогії у міфології, у літературах світу, щоб висловити власні погляди на національну політику радянського режиму, сказати правду про морально-етичне обличчя людини. У своїх перших двох книгах поетеса не змогла собі дозволити звернень до біблійних мотивів через об'єктивні життєві причини. Пізніше, у збірці «Мандрівки серця» поетеса вперше згадує Бога (поезія «Рани святого Якуба» і казка «Мандрівки серця»). У цих творах з'являються образи «поста» і «раю». Після тривалої 16-річної творчої паузи, що, поза сумнівом, вплинула на формування світоглядних переконань автора, у збірках «Над берегами вічної ріки» (1977), «Сад нетанучих скульптур» (1987), «Вибране» (1989), у романі «Маруся Чурай» (1979) поетеса постає перед своїм читачем людиною глибоко віруючою, обізнаною з текстами Книги книг. У зазначених збірках автором широко використовуються релігійна лексика, біблійні образи, біблійна тематика.

Особливо багатим на християнські поетичні образи є роман у віршах «Маруся Чурай». Релігійна лексика та стилістика, що насичена звертаннями до Бога, допомагає розкрити авторську концепцію. Поетеса створює у

романі образ чудової української природи, що викликає явне релігійне почуття у головної героїні твору Марусі Чурай. Найглибше національна сутність вічного художньо розроблена у потрактуванні образу дяка, в інтерпретації священного характеру козацької національно захисної боротьби, постаті , яка має особливо потужний віротворчий характер. Народні герої Байда і Наливайко, на погляд дяка, не менш святі. Святими для дяка є і знищені під час війни жителі та залога сотенного містечка, і друковані у Лаврі книги, і сироти та вдови козацькі. Козацький світ в інтерпретації поетеси, що постійно знаходиться у стані виборювання свободи, окреслений як сакральний, протиставлений святості суто особистісній. Таке зображення священного уможливорює відповідну інтерпретацію божественності – Краси, Любові, Сили, Істини, Слова, Справедливості, Життя, Кари, Боротьби – та Божої сутності, яка виражається національно.

У циклі “Інкрустації”, позначеного оригінальним змістовим та емоційним наповненням, відчутно звучить тривога за долю людства, що посилюється інтерпретацією новозавітних образів.

Сплав античної і біблійної тематики прослідковується в одному з провідних віршів циклу «Інкрустації»:

Не треба все валити на Прокруста,

Коли не маєш дару Златоуста.

Гріх сіяти недобре зерно.

Дешевий успіх – це мана.

Самозаслуханого бевзя

шляхетна муза обмина [66, с. 543]

Міфологічна (Прокрустове ложе) та історична (постать Івана Златоуста)-алюзії, які використала авторка, є посиланням на загальновідомі факти, що відповідає фоновим знанням пересічного читача. Алюзивне слово наче дає змогу Ліні Костенко зробити закид своїм митцям-ровесникам, які не зреалізувалися через брак таланту, виправдовуючи власне творче фіаско

несприятливими побутовими умовами, тоталітарною системою, сталінським режимом.

Звернімося до іншого вірша цього самого циклу:

Чому Звізда-Полин упала в наші ріки?

Я чую увертюру апокаліпсису.

Втомилась я від філіалів пекла.

Це чорний дим невидимого пекла

В цій п'єсі диригує сам диявол.

Той самий чад, ті ж самі казани,

Лиш інший диявол дрова підкидає.

[66, с. 537– 538].

Біблійні алюзії у наведеному контексті посилюють інтерпретацію новозавітних образів (за контрастом чи аналогією). Простір поетичного тексту відчуває на собі семантичний і стилістичний вплив алюзій, які акцентують емоційне наповнення, що домінує – тривогу автора за долю людства.

Слід зазначити, що образ диявола в «Інкрустаціях» суттєво еволюціонує за час прожитих людством тисячоліть:

У цій п'єсі диригує сам диявол.

Просніться, люди! Це погані сни.

Нове століття в шибку заглядає.

Той самий чад, ті ж самі казани,

Лиш інший диявол дрова підкидає [66, с. 549–550].

Та сама біблійна алюзія набуває нового алюзивного статусу, адже Ліна Костенко у межах цього поетичного контексту відсилає свого читача вже до іншого денотата – «іншого диявола», сучасного. Вражаюче точний портрет своєї епохи Лінин читач впізнає в таких поетичних рядках:

Ми поранені люди, ми дуже поранені люди.

Але хто наші вбивці? – не цей, не цей і не ця.

Їх нема, вони є, і все це ще тільки прелюди.

Ті, що нас убивали, змінили вираз лиця.

Древо мислі вродило – цитати, цитати, цитати.

Як втомилась душа у суспільній своїй німоті!

Хто віддасть нам життя? А немає ж у кого спитати.

Ті, що нас убивали, іще раз уже не ті [66, с. 541–542].

Міфологічна алюзія древо мислі відсилає читача до тексту-джерела, в якому цей образ асоціюється з біблійною символікою розташованого посеред райського саду дерева добра і зла, плоди якого дарують вічне життя. Імплицитність цієї алюзії полягає в тому, що вона є непрямим способом вираження певного біблійного змісту, яке викликає асоціації з відомими біблійними образами. У вічному – актуальне, у злободенному – несутнє – в цьому своєрідність творчого бачення біблійних образів Л. Костенко.

Особливо цікавим є авторське художнє тлумачення біблійного образу апостола Петра, який в релігії займає особливе місце серед віруючих людей. Від стоїть першим серед 12 вибраних, Ісус Христос довіряє йому ключі від небесного царства, називає духовним пастирем своїх учнів. Петро постійно демонструє Богу свою любов і відданість. Однак, після тайної вечері Христос передбачає його потрійне зречення. Притча про зречення апостола Петра стала духовним підґрунтям поезії Л. Костенко “Перш, ніж півень запіє... “. У творі апостол постає в образі звичайної людини, яка із вершин своєї гордині потрапляє у низинну буденність. Трагізм вічного конфлікту високого і низького в душі людини, ситуація вибору, парадокси життя – головні проблеми, що стали предметом авторської уваги у творів, що Л. Костенко художньо реалізує через змалювання переживань головного героя.

Петро – не Юда. Він любив Учителя.

І вуст він зроду був би не отверз...

Але раби і слуги розвели великий вогонь, і

Він підійшов до нищих і бундючних, і руки грів

При їхньому вогні [66].

Подвижництво відступає на задній план перед простими земними благами, Петро зрікається свого Учителя, робить він це три рази бо “вогонь продовжував палати”. Сказати “так” – означає розділити долю Месії, “і хто ж тоді нестиме святе учення у майбутні дні?”. З цих протилежностей поетеса виводить філософську думку про самоцінність людини: внутрішня гармонія душі починається там, де закінчується зважування всіх “за” і “проти”, й болить людині тільки правда і добро; думка ця не відокремлена, а органічно розвита у вірші, як своєрідна антитеза думкам ліричного героя. Поетеса виносить свій страшний, але справедливий присуд Петрові: «І він сидів, як раб серед рабів».

Вагоме місце посідають у поетичному дискурсі поетеси образи Старого Завіту. Серед них такі, як Адам і Єва («Райська елегія»), цар Давид («Давидові псалми»), Яков («Балада про здоровий цинізм») і дві його дружини – Лія та Рахіль («Балада про здоровий цинізм»), цариця Астинь («Цариця Астинь»), цариця Савська («Цариця Савська»), цар Соломон («Цариця Савська»), топонімічний образ Едему («Вечірнє сонце, дякую за день!»). Інтерпретовані образи сприяють:

- іронічному відображенні сучасності («Райська елегія»);
- гротескному викриттю людських вад («Балада про здоровий цинізм», «Цариця Астинь»);
- психологічному зануренню у стан ліричної героїні («Вечірнє сонце, дякую за день!»), («Цариця Савська»).

Вельми популярними є й образи й мотиви Нового Завіту, серед яких поетично осмислено такі, як: образ Ісуса («Ісус Хритос розп'ятий був не раз»), образ Петра («Перш ніж півень запіє..»), образ Діви Марії («Свят-вечір»), Ірода й Іродіади («Був Ірод і була Іродіада...»), Юди («Свят-вечір»), Симона («Брейгель. «Шлях на Голгофу»), Варави та топонімічних образів Голгофи й Гефсиманського саду.

Для прикладу у вірші «Ісус Христос розп'ятий був не раз» робиться спроба філософського переосмислення жертви Христа й екстраполяції найтрагічнішої біблійної події на сучасний авторці світ:

Куди піду? Куди тепер піду?

Де на землі земля обітована?

Казарми в Гефсіманському саду,

І всі народи – як розкрита рана... [66]

Обидві алюзії – землі обітованої та Гефсіманського саду – є біблійними, проте перша є натяком на земний спокій і рай, а друга слугує нагадуванням про людську здатність на зраду й ницість. Суть алюзивної інформації полягає в тому, що глобальна проблема відкривається через біблійний сюжет нібито лише якимось сегментом, але водночас аж ніяк не стає епізодичною, другорядною.

Трансформовані образи грають важливу роль у розкритті нових властивостей головного образу (образи Симон, Варави та Ісуса, розкритті образу натовпу - «Брейгель. «Шлях на Голгофу»), новому осмисленні відомого образу (образ Петра - «Перш ніж півень запіє...»), образи Ірода та Іродіади «Був Ірод і була Іродіада...»), відображенні страждань (образ Ісуса - «Ісус Христос розп'ятий був не раз»). Запозичені біблійні образи поетеса інтерпретує, виходячи із свого авторського задуму. Л. Костенко повністю змінює трактовку серйозних образів, представлених в творах «Райська елегія», «Балада про здоровий цинізм», виставивши їх в бурлескно-травестійному контексті.

Як поет-філософ, поетеса осмислює смерть в контексті християнської свідомості - це не просто край життєвого шляху, за яким - вічність, небуття, а кульмінація земного відрізка життя, який знаменує перехід до буття вічного. Частим явищем у ліриці авторки є символічно забарвлені оніми з Біблії. Поетеса, звертаючись до образу Бога, алегорично славословить, підносячи Його як Творця всього суцього («Вечірнє сонце, дякую за день!»); характеризує Бога як «просту, малесеньку людину» - слабку і немічну, яка

потребує допомоги («Брейгель. «Шлях на Голгофу»); іронічно зображує Бога комічним персонажем («Райська елегія»); виставляє тираном і самовладцем («Сьоме небо»).

Збірка «Неповторність» має у своєму поетичному арсеналі значну кількість біблійних образів. Це Ноїв ковчег, Іуда, Голгофа, Страшний суд, терновий вінець тощо. У поетичній мініатюрі «Ісус Христос розп'ятий був не раз» авторка переймається душевним болем, проблемами Ісуса (його стражданнями). Син Божий приніс себе в жертву за людей, однак найтрагічніше для нього було вмирати від образ.

У поезії «Брейгель. «Шлях на Голгофу» авторка яскраво змальовує останній трагічний земний шлях Ісуса, який страждав серед юрби, коли ніхто не подав води, всі поспішали місце захопити, щоб краще бачити муки людини, що помирає від спраги і фізичних знущань.

Збірка «Вибране» - це синтез найкращих авторських художніх досягнень до 1989. Увійшли до збірки і деякі раніше не друкovanі твори. У багатьох творах використано сюжети біблійних притч. Тут уперше надруковано і цикл поезій «Давидові псалми», що є шедевром духовної поезії Ліни Костенко.

Серед поезій авторки, які цілком базуються на біблійних алюзіях, знаковими є «Давидові псалми»[66, с. 216-218]. Старозавітний образ Давида, царя Ізраїльсько-Іудейського царства X ст. до н. е. наділений рисами епічного героя, царя-воїна. В іудаїстичній і християнській традиціях він пов'язаний з ідеями месіанства, а у світовій літературі посідає особливе місце як автор псалмів, об'єднаних у біблійній книзі Псалтир. Псалми Давида – джерело для творчої інтерпретації світосприйняття людиною християнської цивілізації. Поетичний триптих Л. Костенко «Давидові псалми» складається з переспівів псалмів 1, 16 та 22 (як зазначає сама поетеса), але їх силове поле ідей та образів набагато ширше. Псалми Давида – тільки канва, на якій поетеса розгортає своє бачення таємниць людської та Божої природи, Божого ставлення до людських випробувань, земного щастя та доцільності і сенсу

людського буття. Ліричний герой псалмів Л. Костенко звертає до Бога сущого свої натхненні моління, які за генетично-біблійним критерієм відрізняються від оспівування Господа Давидом. У цьому контексті саме завдяки біблійній алюзії зберігається дух молитви, атмосфера сповіді перед Богом. Псалом 16 («Золота пісня Давида») – це хвала і вдячність Господу, схвалення праведних і осуд відступників: «Хорони мене, Боже, – я бо до Тебе вдаюся! Я сказав Господові: «Ти Бог мій, – добро моє тільки в тобі!» До святих, які на землі, що шляхетні вони, – До них все жадання моє! Нехай множаться смутки для тих, Хто набув собі інших богів... (Пс., XVI, 1–4). Від імені свого народу поетеса благає Господа не віддалятися, вустами Ісуса Христа молити зберегти душу рідного народу. Це символічно, що в Біблії одне із найчастіших слів – це серце, а слово «душа» в поезії Ліни Костенко акцентує увагу на духовних цінностях народу, який на стику тисячоліть має відродити найцінніше – душу людини.

Біблійна алюзія поетеси на вищезгаданий текст - першоджерело поглиблює авторську інтерпретацію, яка вирізняється глибокою емоційністю, цілісністю поетичного світу, у ній домінує суб'єктивне сприйняття життя, яке диктує авторові гідні оцінки, що базуються на твердих світоглядних критеріях:

Єдиний Боже! Все обсіли хамаи.

Веди мене шляхетними шляхами.

І не віддай цим людям на поталу, –

Вони вже іншу віру напитаи.

Одплач в мені, одплач і одболи, –

Вони ж моїми друзями були! [66, с. 217].

Псалом 22 – пророцтво Давида про хресні муки Спасителя та його славу – теж зазнає у Л. Костенко певної поетичної суб'єктивної трансформації завдяки алюзивності. Всезагальність зображення Людинолюбця, його терпіння, розп'яття й воскресіння стає поетичною аналогією сучасної проблематики, розкриває дерзання і страждання душі та

розуму людини ХХ ст. Трагедія сучасної людини полягає у відчутному зміщенні акцентів на шкалі загальнолюдських цінностей, краси ілюзорних ідеалів в умовах жорстокої реальності. Концепція особистості Л. Костенко ґрунтується на переконанні, що людина мусить піднятися над земним прахом, окрилитися вірою, возвеличитися душею, яка порятована Господом, здатна вказати шлях до духовного відродження, до спасіння:

Врятуй мою душу, Боже, благаю Тебе нездвиженого,
Душу мою, одиначку, із лап собаки скаженого!

Я тихо молився, Боже, тепер я кричу вже криком –

Прикрий мою душу, Боже, щитом, малим і великим!

Не дай мені, Боже, впасти на цьому барвінку хрещатому, –

На всі свої покоління імення Твоє кричатиму! [66, с. 218].

Надаючи перевагу загально християнським вартостям, поетеса не втрачає зв'язку з національним ґрунтом (прикладом цього є образ барвінку хрещатого). Біблійні алюзії відсилають читача до рідних українських реалій, національного колориту та ментальності. Ідеал людини, духовно сильної, творчої особистості змальовує Л. Костенко у псалмі І, тісно пов'язаному з першим псалмом Давида; це свідчить про те, що моральні імперативи сильніші від часу й успішно долають кордони між націями, об'єднуючи їх християнськими цінностями, спільними для всіх:

Блажен той муж, воістину блажен,

Котрий не був ні блазнем, ні вужем.

Котрий вовік ні в празники, ні в будні

Не піде на збіговиська облудні.

І не схибнеться на дорогу зради,

І у лукавих не спита поради... [66, с. 216].

Між текстом-першоджерелом для біблійної алюзії, а саме – псалмом Давида і переспівом псалму І поетесою існують відносини трансформації. Порівняння з псалмом Давида засвідчує, що Ліна Костенко, конкретизуючи поетично, збагачуючи емоційно псалмоспівця, у його зображенні все ж

вдається до українського поетичного колориту (блазень, вуж, збіговиська, зрада): Блажен муж, що за радою Несправедливих не ходить, І не стоїть на дорозі грішних, І не сидить на сидінні злоріків... (Пс., I,1). Осмислення Л. Костенко непорушних віковичних устоїв духовного єства людини поглиблюється опозиційно-непримиренним ставленням до всього потворного в житті (напівправди, прагматизму, властолюбства, пристосуванства). Це не декларація, а позиція, висловлена в афористичній формі:

Бо так воно у Господа ведеться –

Дорога нищих в землю западеться! [66, с. 217].

У 1999 році вийшов історичний роман у віршах Л. Костенко «Берестечко», в якому відтворено одну з жахливих подій в українській історії. Роман поповнений релігійною тематикою вже з перших у форматі звернення до Бога: «Чого ти ждеш? Якої в Бога ласки? Не допускай такої мислі, Що Бог покаже нам неласку. Життя людського строки стислі. Немає часу на поразку». Слово в Україні завжди було провідником внутрішнього світу людини, у ньому вибухав дух народу, його нескорений порив до незалежності, щастя і свободи. Авторка зауважує, що все, що коїться в історії, чиниться з Божої ласки. Бог змальовано, перш за все, як український Господь – творець українського світу й української нації. Отже, слід зауважити, що українська людина та народ існують не лише в межах землі, неба, смертних і Божественних Сутностей, а й у межах національно-екзистенціального – Бога, Батьківщини (України), Свободи. Отже, поетична спадщина Ліни Костенко закорінена в триєдиному світі: Бог – Україна – Людина. Все це тримається на вірі, яка не дозволяє розпастися цільному всесвіту.

Ліна Костенко є нині глибоко віруючою людиною, про що свідчать її численні поетичні триви публічні виступи та статті на релігійну тематику. Однак, її віра не сліпа, в її переконаннях нема фанатизму, аморфності. Вона вірить, образно кажучи, покладаючись на логіку аргументації, вірить не настільки, щоб мати сталі переконання в тому, що коли скаже горі зрушити з

місця, вона здригнеться й піде. Для такої віри, очевидно, потрібне певне осяяння, вища Божа благодать.

Використання образів і мотивів Святого Письма інспірувало жанрово-стильові особливості творів Л Костенко. З-під пера поетеси виходять і переспіви біблійних жанрів (зокрема, псалмів), перекази основних сюжетів («Був Ірод і була Іродіада»), твори з переосмисленим усталеним сюжетом («Райська елегія») та трансформовані канонічні біблійні жанри (молитовний вірш «Вечірнє сонце, дякую за день!»). Також у творчому доробку представлені й модифіковані ліричні жанри, такі як балада, елегія, поема.

Отже, поезії Ліни Костенко на релігійну тему стали вагомим внеском у скарбницю не тільки національної, але й світової духовної літератури. Особливістю поезії Ліни Костенко є органічне включення у власну систему світових образів, що, синтезуючись зі змістом та емоційним настроєм твору, поглиблюють його естетичну сутність та інтелектуальну наповненість. Релігійна література поетеси характеризується багатозначністю, реальною можливістю її поліфонічного трактування. Вона є глибинним пластом художньої структури, узагальнюючим філософсько-естетичним показником, що відображає першоджерела людського буття і мислення, глибини душі автора.

3.3. Біблійно-християнська символіка у творчості І. Драча

Іван Драч, – великий бунтівник у царині традиційних художньо-образних засобів, творець парадоксів та інтелектуалізмів, поет, який на повний голос заявив про свою «причетність планетарну» і водночас зумів, як ніхто інший, «вписати» у світовий поетичний космос українську душу у її часто трагічних метаморфозах, спровокованих суперечливим часом.

«Чорнобильська мадонна», за визначенням самого І. Драча, – поема, проте її можна назвати і скорботною піснею, і плачем, і поемою-трагедією, і «поемою-мозаїкою» (А. Ткаченко). Складність композиції та синтез різножанрових елементів дають підстави визначати поему як багаторівневий

полісемантичний твір, у якому переплітаються лірика («Пролог») з прозою («З канадської листівки «Мадонна Атомного віку» Василя Курилика, 1971), баладою («Хрещатицька Мадонна»), з відродженим міфом («Солдатська мадонна»); епіка, приправлена «чорним гумором» («Варіація на банальний київський сюжет, або ж Баба в целофані – наша мати»), наявна сатира («Бенкет в пору СНІДу, або Скіфська Мадонна», «Мати і «христопродавці», «Ода молодості»). З цього плетива сюжетів вибудовується багатопланова структура, в якій поєднано алегорію з прямою мовою, саркастичне й трагічне – зі сповідальним, і в ній постає реально пережита правда життя. Синтез різних жанрів, вільного римування, стилістичних прийомів сприяє витворенню поліфонічності твору.

Особливу естетичну функцію в художній тканині поеми Івана Драча «Чорнобильська мадонна» відіграють символи, зокрема біблійно-християнська символіка. Вона допомогла Драчеві усталені, традиційні найзагальніші категорії філософського спрямування наповнити новими реаліями доби. Таким символом у письменника є, передусім, образ Божої Матері як втілення співчуття до страждань українців, охоплених чорнобильським апокаліпсисом, як захисниці й уособлення немеркнучого світла любові й очищення душі. З кожним розділом відбувається градація образу матері, і він стає більш трагічним. Так, у «Вічній материнській елегії» автор трансформує біблійні образи, щоб нагадати людству про зрушення моральних цінностей. Як наслідок, – духовний негатив у розділі «Мати і «христопродавці», – розповідь про онука генерала і його прибічників, які мародерствують у «закритій зоні». Переосмислюючи біблійну символіку, поет, як слушно зауважує Ю. Бондаренко, адаптує християнську міфологію в часовому просторі другої половини ХХ століття й об'єднує розп'яття Христа із стражданням тих, хто загинув у страшному саркофазі. Саме це підсилює трагізм й наголошує на жахливій смерті безневинних пожежників: «Той огненний хрест, а на ньому і в нім Палає мій син у кільці вогнянім, Бо атомні цвяхи засаджені в руки, Бо губи горять од пекельної муки... [49, с. 643].

Модифікуючи біблійний мотив, автор подає чорнобильську катастрофу не тільки як національну трагедію, але й як трагедію людства загалом. У «Материнській пісні з чоловічої душі» любов матері піднімається до фізичних мук сина, але не рятує його. Відчуття втрати рідної душі і нездатність запобігти нещастю спричиняє психологічну драму. Осмислюючи горе і сльози, що спіткали українців та й не тільки їх, поет висловлює своє розуміння, що і його народ, і він сам, і його близькі тепер розіп'яті на вічній дорозі. Біблійні образи допомагають збагнути вселенський розмір лиха й осмислити символічний його смисл для історії людства. У «Роздумах під час відкритого Чорнобильського суду у закритій зоні...» автор згадує про Ісуса-спасителя, про царя Ірода, якого проклинає людство за жахливий злочин, і саме на стику мови євангельської притчі і мови сучасної спраглої істини суспільності поет говорить про відповідальність усезагальну і конкретну, невблаганно-особисту». В «Епілозі» створено образ-символ Божої Матері, який стає уособленням, втіленням заклик до відповіді за її трагедію, за трагедію людства: «Вона дивиться, дивиться в душу. Вона палить очима до дна...» [49, с. 659].

Звертається поет також до біблійної символіки хреста розп'ятого. Переосмислюючи біблійну символіку хресного розп'яття, Іван Драч подає чорнобильську трагедію через призму особистісних переживань. Митець психологічно тонко відбиває фізичну муку і жах ліричного героя від катастрофи. Він не знаходить ніде притулку, втікаючи від чорнобильської біди, втіленої в образі вогненного хреста. Герой не може втекти від страждань, фаталістичної погоні вогненного хреста «на всі небеса». Розпач і жах від невідворотності і скрізь присутності хреста у тексті нагнітається, підсилюючи заціпеніння людини, яка опинилася в зоні великого лиха. Головна причина муки ліричного героя в тому, що в цій апокаліпсичній картині в епіцентрі катастрофи, у полум'ї вогненного хреста палає людський син. Дослідник творчості Івана Драча А. Ткаченко зазначає, що поет трансформує біблійну символіку: людський син уподібнюється на Божого

Сина, розп'ятого на хресті за людські гріхи. Біблійний час, час вічності стає часом теперішнім, відтінюючи сьогоденні події. Поет переосмислює біблійні мотиви («атомні цвяхи», «огненний хрест»), адаптує християнську міфологію в часовому просторі другої половини 20 ст. і змальовує картину загибелі сина, яка переростає в опис страти Христа. У руки новітнього Христа забито «атомні цвяхи». Але це уже сьогоднішня страта сина людського, ліквідатора чорнобильської пожежі, в огненному колі хреста, допомогти якому ніхто не може, навіть батьківська любов. Трансформація біблійного мотиву сприяє необхідному розумінню тексту поеми сучасним читачем, зокрема, письменник об'єднує процес розп'яття із спаленням - хрест-бо вогняний.

Наслідки екологічної трагедії України грандіозні: йде генетичне виродження української нації. Ця тема розкривається у вірші-фрагменті «Хрещатицька Мадонна», в якому висвітлюється проблема материнства і його втрати внаслідок чорнобильської біди. У Біблії розповідається, як Ірод хотів убити сина Діви Марії, яка перенесла великі страждання і переслідування. Драчева мати переносить невимовні муки й божевілля, втративши свого сина, а тому поет освячує українську жінку, називаючи її Божою Матір'ю, Хрещатицькою Мадонною. Іродівські сили, це новітні дітовбивці, призвідці екологічного лиха, спричинили смерть дитини Хрещатицької Мадонни, перервали естафету роду.

Ще одна біда спіткала людей під час аварії: тисячі з них втратили батьківське гніздо. Викликана цим психологічна драма змальована у вірші «Вічна материнська елегія», який перегукується з поемою Тичини «Скорбна мати». В поняття Матері вкладається триєдиний сенс. Це Мати-Богородиця, яку українці обрали своєю заступницею. До неї звертаються в молитві, в поезії, в піснях... Це і мати-Україна. Врешті - це земна Мати, яка дає нам життя, мудро формує наші почуття, наші устремління, творить людину. У центрі обох творів жінка, яка є певним антиподом своєму синові. Марія із «Скорботної матері» заперечує думку, що розп'яття Ісуса Христа змінить на краще життя розірваної міжусобицями громадянської війни України («Не

буть ніколи раю у цім кривавім краю»). Мати з поеми Драча теж не розуміє сина, який насильно забирає її з рідної чорнобильської зони.

3.4. Релігійні мотиви у творчому дискурсі Д. Павличка

Поезія Д. Павличка різноманітна тематично й жанрово, захоплює своєю пластичною і віртуозною формою, інтонаційним багатством, асоціативною різновекторністю, гармонійною палітрою.

Значне місце в художній творчості поета належить символам. Найчастотніші серед них – це Україна і Бог, що зримо ілюструє нелегку творчу еволюцію поета, який ніколи не боявся визнавати власних помилок і говорити про них.

Я йшов від Леніна до Бога

І від Шевченка до Франка [90]

Розмова Дмитра Павличка з Богом (Творцем, Усевишнім, Господом, Спасителем, Христом, Моїм Богом, Батьком Небесним, Господином, Спасом, Паном) лейтмотивом проходить через усю творчість поета, але свого логічного, філософського, світоглядного завершення сягає в циклі неперевершених „Покаянних псалмів”. В основі циклу – сповідь поета, щира, відкрита розмова з Творцем світу, звіт про добрі вчинки і прорахунки. Тут і його болючий сумнів: як осягнути те, що непідвладне людському розуму: Ніхто не знає правди до кінця,
Чи був Творець, чи не було Творця [90, с. 130].

Поет намагається осягнути істину, дорости до величі і світорозуміння Всевишнього, збагнути сутність Божого задуму і розгадати земні коди нації та окремої людини:

Молюсь до Тебе, пане Боже,

Дай нам оточення вороже –

Бо не згуртує нас любов,

Якщо ненависть не pomoже [90, с. 126]

Тернами ти мені мостив Життя,
немов свою дитину,
Хрестом безжалісно хрестив;
Так дай на вільну Україну
Поглянути – будь милостив! [90, с. 188].

Я каюся. Але ж і ти, мій Пане,
Подумай, де взялись мої кайдани [90, с. 321].

Проблема каяття ліричного героя невіддільна від щирої сповідальності й апеляції до вищої правдоносної інстанції. Такою в християнському світі виступає Бог, який усе розуміє, прощає і, найголовніше, дарує радість прозріти духовну свободу.

Я єсть трудний народ, який не знає втоми,
Постаючи з раба та смертної судоми,
Засвідчую своє життя перед Творцем... [90, с. 7].

Прости мені, Боже, Гріхи немалі,

Що вчинив з любові

До своєї землі

Прости мені, Боже,

Я битву програв,

І впало на мене

Сто сотень Полтав;

Але вільна Вкраїна

З могили встає –

Вона – моє щастя,

Безсмертя моє [90, с. 209].

Цікаво, що весь спектр емоційно наснаженої розмови з Господом освоєний („апробований”) у Книзі псалмів. Відомо, що псалми як молитви до Бога, пісні на його славу, хвала його всемогутності не є структурно окресленим жанром. Тому і „Покаянні псалми” – це не жанрові новотвори, а вказівка читачеві на зміст традиційного осмислення найважливіших проблем

буття через безпосереднє звернення до Бога. Це своєрідна актуалізація тих імпліцитних сенсів, що визначаються концептами „милосердя”, „всепрощення”, „всемогутність”, „добро”, „любов”, „невмирущість”.

Боже, ти сієш зерна Любові і доброти,

А всходить все більше скверна

Люті, ненависті, мсти [90, с. 219].

О Господи, о Батьку мій небесний,

Навіщо жив я і за що конаю?! [90, с. 268].

Розтопляться льоди, накриють землю води,

І з'явиться ество, страшніше востокроть

Від нас, та сонце дасть йому жагу свободи,

І ввійде Божий Дух в його звірячу плоть [90, с. 218].

Поетонім Господь виступає стрижневим концептом-символом не лише „Покаянних псалмів“, він творить емоційно-настроєве, наративне й ідейне тло циклу „Все, що потрібно для розп'яття”. Тут поет заглиблюється у власну провину, намагається вимолити в Бога воскресіння із забуття і тліну для всіх, хто помер за Україну.

Я стою перед Ним на коліна,

Підбираю слова невпопад

І молюсь, щоб моя Україна

Не вернулася в рабство назад [90, с. 240].

Україно, молись, хай блаженний Господь

Ізціляє болящу цвяховану плоть [90, с. 238].

Очевидно, що без інтуїтивно-підсвідомого осяяння не можуть з'явитися такі рядки, вони свідчать не лише про глибинну гармонію почуття і думки, а й живляться світовим культурологічним досвідом: « ...Моя душе, приховуєш ти сором свій щомога, та він тебе веде і береже, бо в ньому чути вже присутність Бога» [90, с. 247].

У своїх поезіях Д. Павличко, як і кожен християнин, щиро апелює не лише до Бога-Отця, а просить заступництва в Богородиці і Бога-Сина.

Моя Україно, Богородице сива,
Я до тебе вертаюсь, як з вирію птах,
Я молюсь до Отця, до Духа, до Сина,
Щоб не гинули діти твої на хрестах! [90, с. 387].

Чом же ми, раби-пігмеї,
Кидаєм її в зневірі,
Чом же Людський Син за неї
Має вмерти на Сибірі? [90, с. 191].

У більшості випадків біблійними Бог, Ісус Христос, Матір Божа – промовисті символи, тобто виступають у функції власне поетонімів.

Як своєрідні поетичні мініатюри-ілюстрації біблійних чи фольклорних сюжетів та власних дитячих споминів звучать деякі поезії Д. Павличка:

Та не хоче гнівливий Єгова
На скрижалях відкритись мені –
І стоять без Господнього слова
На горі сторінки кам'яні [90, с. 240].

...Та світять мені Донині не два жолобочки лижні,

А причілки, стіни, вікна, загати
Попідвіконням, де мою коляду Благословляла Пречиста Мати,
Поруч зі мною стоячи на льоду [90, с. 59].

Я пильно стежив за тобою
І чудом не було мені,
Що ти злетіла над юрбою,
Розкривши крила світляні,
Що ти сипнула із намиста
Зірками й стала в небесах,
Як над Почаєвом Пречиста,
З державним прапором в руках [90, с. 174].

У деяких художніх контекстах Бог набуває дещо несподіваного – патріотичного чи глибоко інтимного – переосмислення, хоча стрижневі значення „святість”, „всюдиприсутність” зберігаються.

Моя любове, ти – як Бог:

Я вже не вірю, що ти є.

У безлічі земних тривог

Згубилося ім'я твоє [90, с. 158].

На білу грудь дививсь Господь

І думав, як це пощастило

Зліпити з глини людську плоть,

З ребра – божественне світило! [90, с. 181].

Дівчино, мій пишний короваю,

Я тебе люблю, та не кохаю,

Бо якби кохав, мій хлібе суший,

Відкроїв би краєць запахущий,

І спожив би, наче тіло Бога... [90, с. 176].

Бог виступає ідейно-художнім осердям оригінальної колядки „Народився Бог в стодолі”, де своєрідно поєднано дві часові і просторові площини – власне біблійну, давню і українську, гуцульську часів поетового дитинства. А ще ця поезія органічно перегукується зі знаменитим Антоничевим „Різдвом”.

Народився Бог в стодолі

На пахкім зеленім сіні.

Розлилася пісня волі

По широкій Україні.

Мати Божа пеленає

Сина в теплу кожушину,

Тішиться, бо ще не знає,

Що розпнуть її дитину.

В божу честь та в честь народу

Три царі складають строфи,
Та вже викуваний з льоду
Сяє хрест з гори Голгофи.
Чом же ми, раби-пігмеї,
Кидаєм її в зневірі,
Чом же Людський Син за неї
Має вмерти на Сибірі [90, с. 190–191].

Бог, Людський Син, Голгофа, Мати Божа, три царі – це вербалізатори біблійного сюжету. Пахке зелене сіно, кожушина, стодола, Україна, Сибір – знаки українського побуту та української трагічної історії. У душі народної традиції Д. Павличко майстерно поєднав ці два культурні пласти образом Різдва.

У творчості Дмитра Павличка теоніми Бог, Божа Мати, Христос мають досить високий індекс частотності; вони концептуальні за своїми поетичними смислами, визначають пріоритети світоглядної системи поета – орієнтацію на формування найвищих моральних цінностей особи й суспільства. Поряд із традиційною (біблійною) знаковістю, пов'язаною з канонічною, закріпленою за ним інформацією, Христос – це ім'я-символ добра, справедливості, переваги вічного над проминальним. Інтелектуальна глибина поезики автора ґрунтується на антитезі:

Христос – Пилат,
Христос – розбійник.
Той, що висів праворуч Христа,
Дивився в небо й говорив скрушливо:
„Ти – Бог! Тобі я вірю! Доброта,
Що йде від тебе, – незбагненне диво” [90, с. 200].

Хрест, розп'яття тут – категорії духовні. Голгофа ж у Д. Павличка часто асоціюється з Україною.

І тільки з висоти Голгофи і хреста,
Вже будучи прибитим,

Ісус побачив спухлих з голоду дітей
В благословенній Україні...
І здригнувся, І збагнув,
Що смерть його не може бути
спокутою за злочини вселюдські [90, с. 268].

У багатьох випадках образи Боже, Господи, Пане, пане Боже виступає лейтмотивом, на версифікаційному рівні – засобом цементування строфи й усієї поезії.

О Господи, чи не з Твоєї волі
Усе, що зветься янголом, поволі
Дияволом стає?! Чом навпаки
Не діється на нашім суходолі? [90, с. 124].
Мій Господи, нехай загину,
Тернами ти мені мостив
Життя, немов свою дитину,
Хрестом безжалісно хрестив;
Так дай на вільну Україну
Поглянути – будь милостив! [90, с. 188].
Ти забув мене, Пане,
На земному току,
Де колюччя багряне
Перетворює в рани
Мою працю тяжку [90, с. 206].

Окрім традиційних християнських образів, у художніх текстах Д. Павличка дуже багато інших імен, які згадуються в Старому і Новому Завіті: Мойсей, Юда, Соломон, Еклезіаст, Авраам, Яків, Давид, Єремія, Пилат, Йов, Каїн, Лот та ін. Поет надзвичайно вимогливий і винахідливий у виборі притчевого матеріалу – то казкового, то легендарного, то реалістично сучасного. Як вдало підмітив Р. Лубківський, саме елементи сучасної правдоподібності, зачерпнуті з літературної повсякденності 70-х років

минулого століття, „схрещені” з первнями традиційної міфологічності, дають йому можливість творчо „зафіксувати” модель суспільної поведінки того часу. У цьому контексті вельми промовистою є „Притча про кар’єриста”, де „друзів громада” афішує себе як чесне молоде покоління, але не витримує випробування споконвічним „комплексом Юди”. Гнилий суспільний лад створює умови фактично безальтернативні. „Новочасні апостоли правди” викривають себе як „поріддя дрібне та лукаве”.

Ми – чесне нове покоління!

Нема поміж нами Юди! [90, с. 147].

Тихцем його проклинали,

Запікались на нього злобою,

Юдою звали, одначе

Все те – поміж собою! [90, с. 147].

Обраний самим Богом для випробу, їхній приятель-кар’єрист дістає право „зловити” своїх нечесних товаришів на тому, що вони безпідставно звинувачують у продажності „покоління старої дати”, й кинути їм в очі законний присуд.

Замовчіть! Не клянїть зухвало

Покоління старої дати;

Якби Юда з’явивсь поміж вами,

То не мав би кого продати! [90, с. 148].

В образі Юди актуалізовані традиційні семантичні компоненти – „вибраність”, „зрада”, „підступність”. Щоб відтінити біблійний ореол образу, автор вдається і до звичної словесної інтенсифікації. Юда вживається в одному контексті зі словом осика, що символізує зраду й водночас страх бути покараним за неї

Один із вас мене продасть!” –

„Паскуда! Невже він тут? –

розгарячився Юда. –

Ти тільки покажи його,

а я Повішу на осиці страхопуда!” [90, с. 120].

Знаменитий біблійний образ Мойсея Д. Павличко цілковито екстраполює на сьогоднішній час. Мойсей уособлює нездійсненні очікування етносу, його розчарування в трагічному поступі до великої мети – самостійності. Тут поет немовби вступає в полеміку з Франком, у якого знаменитий старозавітний пророк уособлює міць, твердість, силу духу. І. Франко, навіть добре усвідомлюючи певний ідеалізм очікувань, пов’язаних з Мойсеєм, усе-таки стверджує велику й потужну ідею. Павличко ж, перебуваючи у вирі новочасного політичного життя України, почасти розуміє марність сподівань і потуг романтиків та ідеалістів. Мойсей втілює розчарування, марність. Прикметно, що весь цей спектр думок і почувань поет втілює в карбовані рубаї.

Чекали ми в пустелі на Мойсея,

Він не прийшов.

Діждались фарисея.

І в камінь обернувся медівник,

І зникла, як вода в піску, ідея [90, с. 134].

Не Мойсей. Не знесу я додолу

На граніті Святі Письмена,

На нестиму плиту свою голу,

Щоб мене лиш давила вона;

Щоб карала за дні невеселі,

За покору, за дулю – в рукав

І за те, що сходив я в пустелі

Всі шляхи, та Мойсеєм не став [90, с. 240].

Над Бабиним Яром тополі

Втинаються в ясну блакить,

І ходить Мойсей в ореолі

По стежці, що кров’ю ряхтить [90, с. 17].

В образці Мойсея сфокусовано болючу ситуацію, яка асоціюється зі світовими темами й мотивами, але має сенс для української дійсності. Аналогічне втілення двох мотивів бачимо і в біблієонімі Азазель.

Моєї мови голубий кришталь.

Перероста в граніт м'яка печаль,

З путі зникає постать Азазеля.

Тікає дух пустині... Я іду,

Хоч він мені будує на біду

Високі – до небес – перегороди... [90, с. 97].

Азазель (Азazel) – це, за віруванням давніх народів Сходу, злий дух пустелі, якому приносили в жертву живого козла (звідси – „козел відпущення”). У Біблії, зокрема, згадано, як таку жертву приносив Арон – головний священнослужитель євреїв у часі їх мандрів до „землі обітованої”: „...Арон візьме обох козлів і поставить їх перед Господом при вході в намет зборів, і кине про них жереб: один для Господа, а один для Азазела. І приведе Арон козла, що на нього випав жереб для Азазела, поставить живого перед Господом, щоб справити на нім покуту і потім пустити його Азазелові в пустиню” (Левіт, 16: 7–10). Існує думка, що Азазель – це таки сам „козел відпущення”, із яким віддалялися в пустелю відпущені гріхи громади. У Д. Павличка актуалізовано первісне змістове наповнення: Азазель чітко асоціюється з темною зловісною силою, яка перешкоджає поступу. Образи Мойсея та Азазеля в поета також пов'язані з Франковою традицією осмислення та переосмислення старозавітних сюжетів. Аналогічно перенесено ім'я й іншого біблійного персонажа – Вельзевула. Згідно з християнськими уявленнями, Вельзевул – демонічна істота. У Євангеліях розповідається, що фарисеї й книжники називали Вельзевулом Ісуса Христа, стверджуючи, що він виганяє бісів силою Вельзевула, „князя бісів”. Більшість теологів пов'язує ім'я Вельзевула із згадуваним у Старому Завіті богом филистимлян. У равиністичній літературі Вельзевул виступає як

своєрідна метафора для позначення духовної нечистоти – відступництва, ідолопоклонства – й означає „повелитель скверни”.

Тоді й Москва задумала хахла,
Прообраз ненажерливого мула,
Щоб янгольська слухняність в нім жила
Та енергійна впертість Вельзевула, –
Ось так з’явилася істота зла,
Що до потреб шлункових дуже чула,
А розум вживає лиш на те,
Що нищити духовне і святе [90, с. 331].

Вас печаль розвеселила,
Втішила нудьга акул,
Бо не брав ще вас на вила
Сміхованець Вельзевул [90, с. 251].

Уже зазначалося, що „Покаянні псалми” – то своєрідна пісня пісень, апофеоз гідності людського духу, довірлива й відверта розмова людини з Творцем. Дві традиції – українська і світова – переплітаються між собою і стають потужним рушієм псалмів. На рівні поетики тексту такими рушіями виступають образи, які часто акумулюють в собі енергію власне історичну і художню. Щоб свою розмову з Богом зробити правдивішою та відвертішою, Павличко звертається до старозавітних пророків Єремії, Давида, Еклезіаста, Йова. До 17 псалма поет добирає епіграф з книги пророка Єремії:

«І сказав мені Господь: – З півночі Відкриється зло для всіх мешканців землі. Не був подібним я до Йова: Страждань, ниспосланих мені, Я радо не сприймав [90, с. 215].

У „Біблійних сонетах”, написаних у 2003- 2004 роках, що стали своєрідним продовженням „Покаянних псалмів” у філософсько-моральнісному вимірі, перед нами проходить плеяда біблійних персонажів – Адам, Каїн, Авраам, Лот, Яків, Давид, Єремія, Соломон, Еклезіаст, Йов.

І Каїн – це той брат, що із його чола

Вже стерли божий знак філософи совкові,

Та лиш його назви і знову пляма крові

Там спалахне вогнем, де шкіру пропекла [90, с. 103]. В образі Каїна актуалізовано компоненти „злочин”, „убивство”. Глибокі і страшні слова Еклезіаста: «Все марнота! Нема для чого в світі жить» [90, с. 106]. Книга Еклезіаст – пам’ятка давньоєврейської афористичної літератури IV–III ст. до н.е. Образ автора книги знаходимо у пізнішій приписці, де читаємо: „Крім того, що Еклезіаст був розумним, він ще вчив народ знанню і зважував, і випробовував, і складав багато висловів”. Основний мотив Еклезіаста – це марність спроб усебічно охопити життя, підкорити його собі на практиці чи осягнути його думкою. Усі ці спроби – „марнота марнот”. Для Еклезіаста важливо зберегти ідею недосяжності, замежовості Бога. Він не сумнівається в тому, що є Бог, – Бог є! Але чи можна з ним розмовляти і що-небудь знати про Нього? Д. Павличко акцентує на квінтесенції вчення давньоєврейського мудреця про марноту людського життя.

Як Бог порахував злочинців у Содомі,

І знищив місто все, гніздовище підлот,

Зостались при житті один-єдиний Лот

І дві його дочки, побожниці відомі [90, с. 104].

Плач, Єреміє, плач, твоя печаль жорстока

Впаде на Вавилон, як непростенний гріх.

Боюсь твоїх ридань і віщунань твоїх,

Хоч сам я – мов сльоза із маминого ока [90, с. 105].

Стражденний мій народ подібний був до Йова,

Його іспитував Господь і сатана.

Дітей повбивано. Оселя – як труна.

І рабства виразки, і напівмертва мова [90, с. 107].

Я непритомнію від пісні Соломона,

Немов од пахоців дівочого вінка,

О Суламіто, знай, що неба ополона

Залоскотала нас, немов хмільна ріка [90, с. 106].

Узявши за основу біблійні сюжети, поет поглиблює філософський, повчальний аспект, хоча біблійні образи виконують передовсім тут свою пряму функцію.

У 9 сонеті згадуються новозавітні брати Макавеї, які принесли одну з перших жертв за Христове вчення.

Та вічно житимуть повстанці Макавеї,

За судів і царів живіші у стократ

І завжди житиме між нами їхній брат,

Розп'ятий на хресті за визвольні ідеї [90, с. 107]. У творі бачимо не лише проекцію авторського, особистого на єдність з Богом, тут простежується також і пристрасна одержимість поета через біблійні паралелі привернути увагу читача до пекучих національних проблем.

Guo vadis, Domine?

Куди Ти йдеш?

Куди мене, незрячого, ведеш?

Хто я такий?

Савло чи вже Павло,

Що мстить своїй душі за давнє зло?

Два імені? Та не мені.

Я йму В одному слові волю і тюрму.

Перейменуй мене, перехрести,

Та цим не звільниш дух мій з бідноти.

Guo vadis, Domine?

Куди йдемо?

Зірви з моїх очей старе більмо!

Ні, не зривай, я чую – навкруги –

Румовище, могили, вороги –

Нехай ніхто не вздрить в моїх очах

Дороги нашої скорботний жах [90, с. 230].

Найвиразніше зв'язок часів та історичного простору засвідчує Д. Павличко у 49 псалмі, виводячи образ Христового апостола Андрія Первозванного, який сягнув української землі і благословив Київські гори. Коли на пагорби Дніпрові,
Де був апостол Твій Андрій,
Зійдеш і вчуєш стогін крові,
Мов сонця гул в землі старій... [90, с. 232].

З цих прикладів бачимо, як оригінально переосмислює Дмитро Павличко згадані біблійні образи, а його поетичний простір буквально пронизаний біблійними алюзіями, мотивами, ремінісценціями, натяками.

3.5. Біблійні мотиви у поетичних творах В. Герасим'юка

Одним із найоригінальніших представників покоління вісімдесятників, яке розвиває традиції високої духовності, є Василь Герасим'юк. Його лірика засвідчує високий рівень поетичної ідентичності, яка культивує культорологічні ремінісценції, виплекані давніми традиціями українського мистецтва. На рясноту інтертекстів, що вбирає в себе як вічні символи і мотиви, так і дивовижний спектр алюзій, ремінісценцій, парафраз, стилізацій тощо, уміле використання та роль у творчому доробку В. Герасим'юка алюзій із поезій Т. Шевченка, В. Стуса, Л. Кисельова, А. Малишка, Б.-І. Антонича, П. Тичини, а також із творів закордонних письменників, міфів інших народів указує літературознавець Ю. Ковалів, зазначаючи, що делікатно використаний В. Герасим'юком інтертекстуальний прийом виводить поетичну думку у семантичне поле особливої філософської напруги. Наскрізню біблійність поетичного доробку В. Герасим'юка, яка вперше себе виявила без огляду на цензуру в третій книзі «Космацький узір» (1989 р.), підкреслює В. Неборак. На зв'язок із Біблією, роль важливих біблійних міфологем у структурі Герасим'юкового поетичного тексту та християнське світобачення автора указує й В. Копиця на основі аналізу поетичних збірок поета, опублікованих упродовж 1982–2003 рр..

Біблійну алюзію слідом за Ж. Колоїз розуміємо як перенесення біблійної події, персонажа, явища, властивості і т. ін. у новостворений текст, у якому алюзивний репрезентант виступає знаком ситуативної моделі, що з нею асоціативно співвідноситься спродукований мовленнєвий витвір. В аналізованій поетичній збірці В. Герасим'юка біблійні алюзії посідають окреме вагоме місце як частина релігійних алюзій та є одним із виявів інтертекстуальних зв'язків. В. Герасим'юк належить до тих письменників, які глибоко знають не лише Святе Письмо, але й твори святих отців церкви, філософів, які розкривають вічні проблеми буття крізь призму християнства. Це підтверджує аналіз його поетичних текстів, що часто містять цитати із таких творів. Так, поезія «Вибір» має за епіграф слова Августина: «Якби я знав себе, я знав би і Тебе. Блаженний Августин» [33, с. 33], а вірш «Сад» починається епіграфом із катехитичного тексту: «Що таке рай? Рай – це гарний сад»:

Не творить на світі Бог жодних див (за Декартом),
щоби – за Декартом – свободу не ущемити [33, с. 15].

Частотним у віршах В. Герасим'юка є образ св. Юрія, мученика і воїна (однієї з найвідоміших постатей у християнському світі), який є покровителем України і до якого звертаються з проханням про здоров'я, допомогу й заступництво в боротьбі з ворогами рідної землі. Він актуалізується передовсім через образи Юрій Змієборець, Георгій, Переможець, зокрема і в назві поезії «Пси Юрія Змієборця» або через натяк, як-от у рядках: «...душа корчиться змією під списом [33, с. 266] (на іконах св. Юрій зображений верхи на коні і вбиває списом змія, символізуючи перемогу над дияволом). Щодо суто біблійних алюзій, то їх використання у творах В. Герасим'юка має свідомий характер, що підтверджує сам автор: «Ми не можемо творити поза Біблією, бо маємо в наших генах досвід попередніх поколінь, котрі були християнами, Творення поезії поза Євангелією вже не існує [33, с. 27].

Дуже цікавою є розмова з В. Герасим'юком, записана Т. Прохаськом, з якої довідуємося, як поет уважно вчитується у Святе Письмо, розмірковує над широко і менш відомими крилатими біблійними висловами, а також пояснює біблійне підґрунтя містерії Єзавель. Отже, біблійна алюзія є невід'ємною частиною авторського поетичного задуму, припускаємо, що біблійний текст міг бути й першопоштовхом до написання окремих текстів. Насамперед упадає у вічі пряма алюзія, як-от уживання назви біблійних книг у заголовку сюжетної поезії «Старий Завіт», у якій ідеться про випробування, пережиті батьком поета на засланні. Образ Старого Завіту, винесена в назву, на наш погляд, розширює обрії сприймання описаної події, ставлячи її в ширший, біблійний, контекст, натякає на описані в Старому Заповіті випробування, що випали на долю Божого народу. У самому тексті більш частотним є образ Книга на позначення Біблії, яка виконує роль оберега від злих і добрих духів, допомагає в нелюдських умовах зберегти людське обличчя:

Мій тато у тифозному бараці
читав Старий Завіт. А поруч труп
лежав. Іще вчорашній. Наче зруб,
зіяв барак. Не винесли і вранці,
і тато Книгу між собою й ним поклав. ...
Ще мертво спали і живі. Тому
почув мій тато кроки. Руку потай
поклав на Книгу. І побачив постать /
в бараці – наближалась у диму,
нагадуючи здалеку Чубайстра... [33, с. 151];
Вони приходять, коли мертво ми
спимо. І книга захищає ложе.
І добрі, й злі. Ніхто з них не pomoже,
коли вже нам несила будь людьми [33, с. 153].

Особливе ставлення до Святого Письма поет виявляє в поезії «Комуналка на Франка»:

... і мене особисто зворушує клятва на Біблії,
бо я добре знаю,
що клятва значить на нашій кухні... [33, с. 21].

Згадування окремих біблійних книг у поетичних текстах В. Герасим'юка супроводжується їх цитуванням. Так, один із віршів починається епіграфом-цитатою з Євангелія від Матвія: «Стережіться, щоб ви не погордували ні одним із малих сих, бо їх ангели у небі видять лице Отця мого, що на небі (Мтв. 18: 10)». В іншому тексті рядки з біблійних книг подано курсиво, оскільки бібліїзми багато важать для розуміння межового стану ліричного героя, який, з одного боку, розуміє, що в житті зчаста керує випадок, не все залежить від волі Бога, але все-таки покладається на Боже милосердя:

Я написав книгу зневіри.
Вимовив
тільки ім'я – немов ступив на карниз.
Далі – Еклезіаст: час і випадок
понад усе – я не дивився вниз.
І над проваллям не співав, як у крилосі.
В жито не знати чиє
не відповз назад.
Наостанку Осія: не жертви, а милости.
Тільки ім'я і відривання п'ят [33, с. 113].

Порівняння з першоджерелом («Знову я бачив під сонцем, що біг не у скорих, і бій не в хоробрих, а хліб не в премудрих, і не в розумних багатство, ні ласка – у знавців, а від часу й нагоди залежні вони! [Екл.9: 11]; Бо я милости хочу, а не жертви [Осія 6: 6]») підтверджує, що рядки з Біблії (передовсім у першому випадку) не є точною цитатою, збережені лише семантично, а формально трансформовані задля органічного вплетення в

поетичний текст, з вимог римування. Також припускаємо, що поет міг уживати їх із пам'яті. Подібно автор уводить у поезію «Диптих» рядки зі старозавітної біблійної книги, але саме джерело називає в примітках. Вислів, використаний В. Герасим'юком, належить до крилатих, пор. у біблійному контексті: «Не роби собі різьби й усякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею» інший його варіант – церковнослов'янський: не сотвори собі кумира». У першій частині прочитується особистий досвід ліричного героя (автора), який не може повернутися додому, і тому його ангел, на перший погляд, мертвий, але насправді лише крило поламав золоте, бо ангел безсмертний. Закінчується ця перша частина рядками

Тому і нема вороття,
немає дороги назад,
де ангел і сніг забуття,

і дім, і на гадові гад [33, с. 61], а виділені лексеми із релігійним змістом ангел, гад формують антитезу, посилюючи напругу через натяк на вселенську боротьбу добра і зла. Згаданий відомий біблійний вислів ужито на початку другої частини:

Повторюєм щоразу: не роби
собі різьби й подоби, але воїн
ні разу не відрікся від різьби
і неживим не підмінив живої.
В країні демонів старих і хворих
від розпаду рятує – не від ран
останню душу у сліпих узорах
солярних шрамів, родових оман.

І так нам буде, як було, як є.

Не знамено хитну- лось над юрбою,
а гада він узяв на копіє,

і гада він підняв над головою [33, с. 62].

Він стає опорою для подальшого розгортання думки, змалювання образу воїна (через натяк на Юрія Переможця), який, хоч і змушений був удаватися до насильства, насправді ніколи не відрікся від ідеалів, переслідував благородну мету. Апелюючи до загальнолюдського культурного досвіду, автор виходить щонайменше на національні обрії, завершуючи поезію на оптимістичних регістрах. Біблійна алюзія і в другому фрагменті тексту співдіє з релігійною лексикою (демон, душа). Уживання сакральних образів (сповідь, причастя, гріх) підсилює декодування та функціональне навантаження біблійних алюзій також у наступній поезії:

Без сповіді, без причастя,
невільник гріха навек,
волочачи своє щастя,
відходив двадцятий вік.

В смертельних кільцях здавила
історія, як змія.

На силу не встала сила.

Хай буде воля Твоя [33, с. 14].

Двадцять століття, позначене атеїзмом, історичними катаклізмами, асоціюється в поета з поняттям гріха, зла, уособленням якого в християнстві є змії. Згадку про змія-спокусника містить уже перша біблійна книга: «Але змії був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив» Завершення поезії – це рядки з Господньої молитви [Мт. 6, 10], які підкреслюють, що в усьому – воля Божа, на яку покладається, очевидно, і сам автор. У поезії «Навіть не фарсом трагедія стала – жартом» також є алюзія з Книги Буття: «І насадив Господь Бог рай ув Едені на сході, і там осадив людину, що її Він створив». Вона, на наш погляд, ужита для того, щоб показати, яким болісним є пізнання, важким і недосяжним – шлях свободи.

Яблука райського саду зариті в кагати
на небі, де не страшні свобода і міти.

Щоби той сад обірвати, не треба літати.

Щоби не долетіти, треба летіти [33, с. 14].

Наскрізне вживання біблійних алюзій у кожній строфі засвідчує вірш «Потоплений час», у якому трансформовані біблійні вислови та інші сакральні номінації стають його семантичним осердям:

Ми зійшли на берег сновидінь,

плесо прозираєм вечорове:

стільки вір, любовей і надій

без надії, віри і любови. /

Йдем на голоси осінніх псів,

щоб, відчувши псиний сопух дому,

як вони, змогти в краю такому

жити і любити ворогів.

Ще змогти і їхню восьму з нот

підхопити в мертвім безгомінні.

Нині небезпечна з насолод

навіть не в збиранні й не в камінні –

в дозі часу, що настав, і ти

радий тільки цій біблійній миті,

щоб, як уві сні, не пропливти

цим століттям, як у тім столітті,

а зійти на берег сновидінь –

світ, як дзвін, хитнувши в сновидінні.

Справа не в збиранні й не в камінні –

час прозрінь потоплено, як дзвін [33, с. 24-25].

Крилаті біблійні вислови, закономірно, найбільше впадають у вічі читачеві, навіть якщо вони в тексті й трансформуються. До таких легко відчитуваних алюзій належить така подія (і відповідно фразеологізм), як Страшний Суд, що присутня в уже згадуваних поезіях «Вибір» та «Сад». У першому вірші йдеться про те, що в житті за свій вибір треба платити, і зчаста це вибір між Христом і всім:

Був вибір між Христом і всім. Я вибрав,
але все інше вибрало мене.

Так я гадав. І також не зійшлося,
й до чого тут спів про час і звіт і суд?;

Та вернімось до вибору. Прожити
без нього ні достатньо, ні ніяк
не вийде. Треба за таке платити.

чим платити? І коли? І як? [33, с. 33, 34].

У другій поезії споглядання осіннього саду переплітається з роздумами
про кінець життя:

День Суду не буде страшним,
а буде зимовим і тихим.

Над садом стоятиме дим
із хати журби,
а під ним

літатимуть ангел зі снігом [33, с. 208].

Саме епіграф із катехитичного тексту та релігійна лексика (Суд, ангел)
наштовхують нас на філософсько-богословське сприймання тексту.

До віршів, що акцентують на необхідності прощення, єдності,
належить «Сонет прощення». Окрім лексем сакрального змісту Бог, Господь,
Твій образ, Один, Спаситель, молитва, демон прочитання тексту в
християнському ключі поглиблюють алюзії з Господньої молитви: «Хто ви-
нуватцям простив, крім Одного лиш?» [33, с. 47]. Біблійні алюзії в цій поезії
є основними ідейно-змістовими орієнтирами, які допомагають читачеві
збагнути авторський задум. Ця ж біблійна алюзія тричі повторюється в поезії
«Ліс облетів за одну ніч». Пряма вказівка на вічні біблійні істини міститься в
останній строфі вірша «Приснилося удосвіта: до хати...»:

Старий сюжет, де найлютіші звірі,
як смирні вівці або вірні пси
стають біля людей в любові й вірі,

а ті, кому подобу дав єси

Свою,

ті скаженіють [33, с. 54]

У збірці «Папороть» вирізняється невелика за обсягом поезія «Не говоріть: Господи, господ- ди...», яка належить до жанру молитви:

Не говоріть: Господи, Господи...

Кажу: Господи, Господи,

промовляй з бурі,

карай блискавкою,

але не приходь у тихому повіві –

хто витримає? [33, с. 74].

Вона наскрізь зіткана з біблійних алюзій і є виявом релігійності поета, який так зворушливо розмовляє із Всевишнім.

Ліричний герой наступного вірша перебуває у стані відчаю, апелюючи до відомих біблійних постатей і подій:

Добре знаєш: ти не один

такий, ти не з інших лав.

Богопокинутість навіть Син

Божий пізнав.

Добре знаєш мовлене в тьму,

видихните, земне,

коли рветься голос: чому

Ти покинув мене?

Добре знаєш: ти не один

питаєш, як Божий Син.

Сліпорожденний, зцілив кого,

першим побачив Його.

Світлом стало небо нічне.

Чаша не обмине [33, с. 81].

У поезії «Вірші», поштовхом до написання якої, очевидно, стали роздуми над рядками Святого Письма, В. Герасим'юк указує на біблійні алюзії підзаголовками до кожної строфи:

Звуться синами, й наладувавши човни,
й навіть стрибаючи з криком із верхніх палуб.
Сказано так: з каміння будуть сини.
Навіть коли не буде, що врятували б.
Як зіставляти будуть з кимось когось?
Хто більше вкрав? Закатрупив? Чуже чи наше?
Буде лиш так, тільки так: ти і Христос.
А як інакше? [33, с. 82].

Із відомим біблійним висловом Спочатку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово [Ів. 1, 1] перегукуються такі рядки поезії В. Герасим'юка:

Плоть
не погасає – вічний лет,
коли Спаситель є поет,
а слово є Господь [33, с. 109].

Вони допомагають, як нам видається, збагнути, як сам автор розуміє суть, призначення і відповідальність поетичного слова, яке, безумовно, перебуває в нерозривному взаємозв'язку з Богом, як і сам поет.

Висновки до розділу 3

Безвідносно до індивідуальної специфіки адаптації біблійного канону в тексті того чи того письменника, в кожному випадку авторська інтерпретація Книги Книг корелює з суспільно-політичними, морально-етичними та естетичними завданнями. В національній мистецькій традиції простежуємо різні форми й методи трансформації біблійного тексту.

У творчості В. Стуса поступово змінюється погляд на майбутнє ліричного героя: у нього виникає потреба осмислити, визначити і образно

виразити своє «Я», як митця, як художника, визначити власне призначення і роль у драматичній ситуації. У його творчості все частіше зустрічається думка про жертвність своєї, як митця, долі, про якусь свою фатальну приреченість, якій він повинен підкоритися і вже далі нести хрест, уготований долею і місією мученика.

Подібно мученикам і сподвижникам «страсті» епохи Середньовіччя, ліричний герой В. Стуса прагне покинути земне життя. Поет-філософ осмислює смерть в контексті християнської свідомості - це не просто край життєвого шляху, за яким - вічність, небуття, а кульмінація земного відрізка життя, який знаменує перехід до буття вічного; тому проблема смерті для Василя Стуса являє надзвичайної важливості акт вирішення кардинального питання людського буття.

Частим явищем у ліриці поета є символічно забарвлені топоніми з Біблії. У більшості віршів поет намагається смиренно прийняти Господню волю, намагається покоритися невідворотному. Але він також сперечається з Богом та вдається до сарказму і навіть до сатири. Бог у творчості Василя Стуса - це категорія філософсько-етична, втілення висоти й потуги духу.

Біблійні алюзії в творчості Л. Костенко набувають гострого морально-філософського звучання. Філософські узагальнення, гостре протиставлення святого і буденного, сакрального і профанного, святого і гріховного, конфлікт високого й земного в душі людини, трагізм вибору правильного шляху є основними в релігіософських віршах авторки («Балада про здоровий цинізм», «Був Ірод, і була Іродіада», «Перш, ніж півень запіє...»). Новаторському трактує Ліна Костенко образ Ісуса Христа. Син Божий виступає в її творчості послідовно демократичним, шляхетним, жертвним і всепрощаючим.

Біблійні образи й мотиви займають провідну роль в поетичному доробку Ліни Костенко. Майже в кожній поетичній збірці присутні твори, основою яких є різні книги Святого Письма. Серед біблійних образів Л. Костенко у своїх поетичних творах використовує образи Адама і Єва,

апостолів Іоанна та Петра, Божого Сина, Вельзевула, Гефсиманського саду, Голгофи, Голіафа, Давида, диявола, діви Міріам.

Важливе ідейно-емоційне навантаження в поемі «Чорнобилька Мадонна» І. Драча несе на собі біблійно-християнська символіка. Вона допомогла автору усталені, традиційні найзагальніші категорії філософського спрямування наповнити реаліями сьогодення. Такими символами у митця є, передусім, образ Божої Матері - втілення співчуття до страждань українців, охоплених чорнобильським апокаліпсисом, захисниці й уособлення немеркнучого світла любові й очищення душі, образ Спасителя та хреста розп'ятого.

Часте звернення Д. Павличка до Бога, Богородиці, образів біблійних персонажів, інших сакральних знаків є, з одного боку, чудовою ілюстрацією глобального культурологічного світовідчуття, інтелектуально-духовного художнього світоосягнення, з іншого – свідченням наскрізної тенденції – засадничого й водночас ментально органічного духовного кредо митця.

В аналізованих поетичних збірках В. Герасим'юка біблійні алюзії посідають окреме вагоме місце як частина релігійних алюзій та є одним із виявів інтертекстуальних зв'язків. Згадування окремих біблійних книг у поетичних текстах В. Герасим'юка супроводжується їх цитуванням.

В. Герасим'юк належить до тих письменників, які глибоко знають не лише Святе Письмо, але й твори святих отців церкви, філософів, які розкривають вічні проблеми буття крізь призму християнства.

ВИСНОВКИ

Біблійні сюжети та образи завжди активно використовувалися українськими митцями – скульпторами, графіками, малярами, композиторами, режисерами театру, письменниками. Біблійні мотиви в літературі вже давно стали найважливішим провідником ідей про духовні основи людського буття. Звернення до них у художній творчості визначає напрямок і характер духовно-моральних шукань як окремої особистості, так і цілого народу в ту чи іншу епоху.

Вплив біблійних книг на літературні твори українського письменства був та є надзвичайно плідний і дуже значний. Мабуть, немає жодного видатного письменника, який би хоч раз та не звернувся до змісту Біблії. Теми, ідеї, образи її розробляли кожен по-своєму українські письменники - від Вишенського до сучасних авторів.

Однією з парадигмальних загальносвітових образно-сюжетних структур є Святе Письмо. Новозавітні образи і мотиви, їх рецепція у творчості письменників є спробою пошуку універсального імперативу людського буття та взаємовідносин, духовною картиною сучасності, тож дослідження цього аспекту культури людства наразі є актуальним.

Кожна епоха має власне розуміння історії літератури та історико-літературного процесу. Радянська доба відтворила міф про цілковиту незалежність культури та літератури від впливу релігії і тому забороняла говорити про твори, основу яких складали біблійні образи і мотиви. Радянські дослідники й цензура старанно обминали навіть згадки про релігійність класиків української літератури, нав'язуючи читачам думку про їхній войовничий атеїзм. А біблійну канву деяких творів коментували лише під кутом зору соціального детермінізму і класової революції.

Можна зауважити, що поетична інтерпретація Біблії вітчизняними митцями є процесом закономірним з огляду на національні традиції та вплив культурної європейської практики. Література релігійного змісту є вагомим

пластом української культури, що якісно підвищує духовний фундамент нації.

Проблема самоідентифікації української нації (зокрема через писемне слово) у загальносвітовому соціополітичному просторі вимагає від літературознавчих студій (зокрема компаративних) нових досліджень у напрямі вивчення та аналізу власне національної традиційно-історичної моралі та її впливі на рецепції християнської філософії у літературі не лише українській, а й приналежній до слов'янського літературного простору.

Для художніх версій євангельського сюжетнообразного матеріалу, домінуючого в українській літературі ХХ ст., властиве звернення до тих тем і колізій, які передвизначають трагічний підтекст новозавітних оповідей. Це передусім комплекс ідей, пов'язаний з образами Юди Іскаріота, Понтія Пілата та оточення Ісуса Христа. Художні моделі, осмислювані українськими письменниками, як правило, поєднують найбільш актуальні з погляду окремої людини та нації загалом онтологічні й ціннісні проблеми, що набували принципового значення і звучання в різні культурноісторичні періоди буття українського народу. Важлива особливість переосмислення євангельського матеріалу в літературі цього періоду - розробка національнопатріотичних ідей. Домінантні напрямки інтерпретації новозавітних структур виявляються у зверненні до образу Ісуса Христа як загальнолюдського символу милосердя і свідомої жертвовності, розгляді надзвичайно суперечливих буттєвих і світоглядних мотивів зради Юди Іскаріота, аналізі творів, у яких моделюються трагічні процеси зіткнення язичницьких та християнських ідеологій і т. ін. Прикметна особливість трактування матеріалу - підкреслене або завуальоване осучаснення, зумовлене універсальністю й загальновідомістю євангельських структур, прагнення осмислити конкретнонаціональне з погляду всечасового, загальнолюдського.

В. Стус є одним з яскравих репрезентантів красного письменства, який своїми поетичними творами продекларував глибоке філософське осмислення

Святого Письма крізь виміри власного духовного, інтелектуального та метафізичного життя. Серед дослідників, що займалися проблемою висвітлення творчості поета на біблійні теми, можна назвати І. Бетко, Т. Гундорову, О. Давидову, М. Жулинського, С. Мишанича та ін.

Спираючись на досвід авторитетних науковців, та на основі власних спостережень можна зауважити, що ліричного героя В. Стуса, особливо останніх років життя поета, характеризує палке бажання боротися з неправдою, неволею, рабством. Він - мученик за віру, духовність, Вітчизну. При цьому герой робить свідомий вибір – іти тернистим шляхом важких випробувань, незважаючи ні на які перешкоди, до кінця (алюзія до мук Христа). У поезії «Церква святої Ірини» автор демонструє читачеві передчутті Голгофи, його ліричний герой вітає початок власних трагічних випробувань.

Наскрізним у творчості митця є мотив протиборства добра і зла, що втілюється в образах Бога і сатани. Патріоти, борці, герої у творах В. Стуса постають святими мучениками, які змушені потерпати від рук безчесних боягузів. Поет змушений у розпачі констатувати свою неспроможність змінити апокаліптичний світ. Біблійну міфологему страшного суду автор використовує з метою підкреслення драматизму зображення. Життя для ліричного героя – шлях суцільних випробувань, відповідальність за свій вибір він бере на себе. Осмислення смерті у поезиці митця відбувається у межах християнської традиції, це процес закінчення земного і початок вічного життя. На фоні «ненависті, прокльону, каяття» ліричний герой вірить у власну перемогу над силами зла, смертю, чим уподібнюється Ісусу Христу. Можна зауважити, що ліричний герой В. Стуса осмислено прагне покинути земне життя заради духовно високої мети.

Отже, поетична спадщина В. Стуса на релігійні теми являє собою інтелектуально і духовно насичений художній матеріал, що дає читачам імпульс для роздумів та естетичної насолоди.

Світ біблійних сюжетів та образів Ліна Костенко майстерно проектує на наше сьогодні, органічно поєднуючи два часові пласти – минуле й теперішнє. Відтак, образи Ісуса Христа, Божої Матері, апостола Петра, Адама, Єви, Іоанна Предтечі, Давида, Якова, Пилата, Варави, Іуди, Гефсиманського саду, Голгофи під пером поетеси часто набувають історіософського звучання. Бог у Ліни Костенко постає у двох іпостасях: творчій і руйнівній. Цю другу іпостась поетеса «заряджає» іронією, щедро наділяючи її людськими, переважно негативними, рисами («Райська елегія», «Сьоме небо»). Біблійні мотиви часто екстраполюються тут на суспільно-політичну ситуацію.

У релігіософських поезіях Ліни Костенко відбувається осягнення людського і божественного, профанного та сакрального. Розуміння іманентних виявів сакрального в художньому світі поетеси розкривається через систему морально-етичних категорій. Морально-етичні проблеми святості і гріха, добра і зла – невід’ємні складники світу, що дозволяють побачити справжню екзистенційну сутність людини, розкрити істину найглибших таїн священного через багатозначну метафоризацію, ремінісценції, метафори, алегорії, символи, іронію, сарказм тощо.

Отже, власний інтенціональний світ творить Ліна Костенко на основі біблійних сюжетів. Образи Книги книг завдяки своїй усезагальності і притчевості втягуються в контекст історії, актуалізуються, часто екстраполюючись на сьогочасні проблеми. Біблійні алюзії у віршах Ліни Костенко часто пов’язуються із морально-філософською проблематикою.

Особливу естетичну функцію в художній тканині поеми Івана Драча «Чорнобильська мадонна» відіграє біблійно-християнська символіка. Вона допомогла авторові традиційні філософські константи наповнити новими реаліями доби. Таким символом у письменника є, перш за все, образ Божої Матері - символ співчуття до страждань українців, охоплених чорнобильським апокаліпсисом, захисниці немеркнучого світла любові й

очищення душі. Образ матері набуває у художньому тексті митця творчої еволюції, з кожним розділом він стає більш трагічним.

Художня уява І. Драча об'єднує розп'яття Христа із стражданням тих, хто загинув у страшному саркофазі. Саме це підсилює трагізм й наголошує на жахливій смерті безневинних пожежників. Художньо трансформуючи біблійний сюжет, автор малює чорнобильську катастрофу не тільки як національну трагедію, але й як трагедію людства загалом. Біблійні образи допомагають читачам збагнути вселенський розмір Чорнобильського лиха й осмислити символічний його смисл для історії людства.

Важливе місце в художній творчості Д. Павличка належить біблійним символам. Найчастотніше автор звертається до образу Бога (Творця, Усевишнього, Господа, Спасителя, Христа, Батька Небесного, Господина, Пана). Можна зауважити, що релігійна тема лейтмотивом проходить через усю творчість поета. Однак, свого логічного, філософського, світоглядного завершення сягає в циклі „Покаянних псалмів”, основою яких стала сповідь поета, щира, відкрита розмова з Творцем світу, звіт про добрі вчинки і прорахунки.

Аналіз поетичного мовлення В. Герасим'юка засвідчує, що біблійна алюзія належить до улюблених художньо-стилістичних прийомів поета. В одному тексті зчаста вжито кілька біблійних алюзій, їх повтор. Окремі поезії повністю побудовано суто на біблійних образних асоціаціях. Інтертекстуальні звязки з Біблією у віршах В. Герасим'юка мають свідомий характер, що підтверджують авторські примітки, виділені в тексті курсивом цитати зі Святого Письма та покликання на конкретні біблійні книги в тих випадках, коли вони можуть бути невідомі широкому колу читачів. Зазвичай біблійні алюзії представлені у формі трансформованих крилатих висловів. Вони поглиблюють розуміння поетичного тексту, з першого сприйняття практично недоступного, дають змогу виявити творчий задум автора, окремо або в комплексі з релігійною лексикою в аналізованих поезіях підсилюють їх філософське звучання, відображають християнське світобачення автора.

Вивчення біблійних мотивів творчого доробку сучасних поетів може сприяти роз'ясненню багатьох протиріч і питань стосовно характеру їх творчості. Окрім того, особливості функціонування біблійних мотивів викликають великий інтерес з точки зору реалізації міжкультурного діалогу в художньому творі. Нарешті, вивчення біблійних мотивів може допомогти повнішою мірою осягнути творчий феномен митців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Айзикова И. А. Библейский текст в «Выбранных местах из переписки с друзьями» Н. В. Гоголя. Томск, 2007. С. 122–136.
2. Антофійчук В. Євангельські образи в українській літературі 20 ст.: монографія. Київ, 2001. 335 с.
3. Антофійчук В. Закономірності переосмислення сюжетів та образів Нового Завіту в українській літературі ХХ століття // Біблія і культура. Вип. 1. Чернівці, 2000. С. 26-33.
4. Антофійчук В. Трансформація образу Іуди Іскаріота в українській літературі ХХ століття / Антофійчук В. // Слово і час. 2001. №2. С. 52–58.
5. Антофійчук В. Сакральна парадигма ранньої поезії Дмитра Загула / Слово і Час. 2017. № 2. С. 44–53.
6. Астаф'єв О. Трансформація міфу чи міф трансформації? // Слово і Час. 2008. № 8. С. 99–101.
7. Балаклицький М. А. Іван Багряний : «нова релігійність» як конструктор художньої творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література». Київ, 2003. 19 с.
8. Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література». Київ, 2000. 195 с.
9. Барка В. Християнські проповіді // Українська газета. 1995. 5 січня.
10. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. Москва: Худ. литература, 1975. 502 с.
11. Бедрик Ю. Василь Стус: Проблема сприймання. Київ: Фотовідеосервіс, 1993. 78 с.
12. Бедрик Ю. Поетична спадщина Василя Стуса. Проблеми генезу і текстології: автореф. дис. канд. філол. наук. Київ, 1994. 18 с.

13. Бетко І. П. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ – початку ХХ століть // Українська література в загальноосвітній школі. 1991. №10. С. 64-71.
14. Бетко І. П. Біблія як джерело ідей у творчості Лесі Українки: Проблемний огляд // Слово і час. 1991. №3. С. 28-36.
15. Бетко І. П. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця ХІХ – початку ХХ ст. : дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література». Київ, 1992. 211 с.
16. Бовсунівська Т. Біблійний паралелізм в «Кобзаря» Тараса Шевченка // Дивослово. 2008. №3. С. 36–40.
17. Бойчук Н. «А все ж нестерпна безвинна кара...»: Літературний вечір, присвячений пам'яті Василя Стуса // Дивослово. 2003. №6. С. 30-32.
18. Бондаренко А. Лінгвостилістичний аналіз циклу Василя Стуса „Трени Чернишевського” // Дивослово. 2003. №1. С. 6–11.
19. Бондаренко А. Спроба аналізу філософських творів Василя Стуса // Дивослово. 1998. №8. С. 8.
20. Бондаренко А.Т. Лексична парадигма „Страждання” в поезиці В. Стуса // Мовознавство. 1995. № 2-3. С. 47-54.
21. Бондаренко С. Голгофа Василя Стуса // Киев. вѣдом. 2001. 2 июля № 140. С. 13.
22. Бондаренко Ю. І. Поема Івана Драча «Чорнобильська Мадонна» у шкільному вивченні // Дивослово. 1999. № 5. С. 34-39.
23. Боярська Л. Біблійні мотиви в діалогії Василя Земляка «Лебедина згряя» і «Зелені млини». Краків, 1995. С. 249–262.
24. Бурляй Ю. Невідомий Сосюра // Київ. 1998. № 1-2.
25. Вергалюк М. М. Біблійні фраземи в сучасному тексті та спеціалізованих словниках // Українська мова. 2020. № 1. С. 129–141.
26. Віват Г. Вживання архаїзмів, церковнослов'янізмів, рідковживаних слів та інші способи образотворення в поетичній творчості Василя Стуса // Укр. літ-ра в загальноосвітній школі. 2003. № 6. С. 39-43.

- 27.Віват Г. І. Кольорова палітра поезій Василя Стуса // Українська література в загальноосвітній школі. 2003. №4. С. 62-64.
- 28.Віват Г. І. Про деякі особливості поезії Василя Стуса // Українська література в загальноосвітній школі. 2000. № 2. С. 18- 20.
- 29.Віват Г. І. Символи космологічного ряду в поетичній творчості Василя Стуса // Українська мова і література в школі. 2004. № 6. С. 51-54.
- 30.Віват Г.І. Художні особливості та провідні мотиви поетичної творчості Василя Стуса : монографія. Одеса: Видавничий центр “Студія “Негоціант”, 2003. 176 с.
- 31.Гай Є. Біблійний текст у драматургії Миколи Куліша // Слово і Час. 2008. № 7. С. 43–51.
- 32.Гальченко С. Інтерпретація вічного образу // Київ. 1990. № 12.
- 33.Герасим’юк В. Папороть : поезії. Київ : ВЦ Просвіта, 2006. 328 с.
- 34.Гнатів З. Я. Біблійні мотиви в українській культурі як предмет соціально-філософської рефлексії: постановка проблеми // Мультиверсум. Філософський альманах. 2011. № 10. С. 198–207.
- 35.Гнатюк В. М. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. Київ : Либідь, 1991. 640 с.
- 36.Говорунець З. В. Біблійні мотиви в романі Е. Портер «Полліанна» : 5-й клас // Зарубіжна література в школі. 2020. № 5/6. С. 7–15.
- 37.Голобородько Я. Епічна географія глибин. Поетичні інкрустації Ліни Костенко. Українська література в загальноосвітній школі. 2010. № 6. С. 2–6.
- 38.Горболіс Л. М. Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (народнорелігійний аспект) : дис. д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література». Київ, 2004. 409 с.
- 39.Горський В. С. Ідея наслідування Христа в давньоруській агіографії. Київ : Академія, 2003. С. 7-22.

40. Григорьев А. В. К вопросу об источниках Библейских фразеологизмов // Филологические науки. 2007. № 1. С. 50–59.
41. Губарева Г. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2002. 18 с.
42. Гундорова Т. Феномен Стусового „жертвослова”. Мельбурн: 1992. С. 3-29.
43. Давидова О. Етнокультурний міфопростір як авантекст до творчості В. Стуса // Слово і час. 2003. № 1. С. 70-75.
44. Даниленко І. «Світе ясний! Світе тихий!» як стилізація церковного гімну // Дивослово. 2008. № 3. С. 41–44.
45. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад : англо-український контекст. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 490 с.
46. Дзюба І. «Народжуйте себе допоки світу...». Київ : Грамота, 2007. С. 5- 26.
47. Дітькова С. Біблійні алюзії в трагедії Вільяма Шекспіра // Всесвітня література та культура в навчальних закладах України. 2011. № 5. С. 29–34.
48. Дмитренко Г. Біблійні мотиви і пророцтво майбутнього у творчості Тараса Шевченка // Дивослово. 2004. № 1. С. 26–29.
49. Драч І. Ф. Берло: Книга поезій. Київ: Грамота, 2007. 912 с.
50. Дубровський Р. Релігійна віра як джерело поетичної творчості Галини Гордасевич // Українська мова й література в сучасній школі. 2013. № 12. – С. 62–66.
51. Єрмоленко С. С. Рецензія // Мовознавство. 2018. № 3. С. 70–73.
52. Жихарева О. О. Англомовний біблійний екодискурс у лінгвопоетологічному висвітленні: простори побудови : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук. спец.10.02.04-германські мови, Київ.: Нац. лінгвіст. ун-т. 2019. 32 с.

53. Жовніренко Б. Образ Бога в творчості Івана Величковського і Василя Стуса // Слово і час. 2000. № 6. С. 21–28.
54. Жулинський М. Г. Василь Стус. Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини). Київ: Дніпро, 1990. С. 417-431.
55. Жулинський М. Г. Християнство і національна культура // Біблія і культура. Вип.1. Чернівці, 2000. С. 7- 8.
56. Задорожна О. «Блаженний муж на лукаву не вступає раду» (лінгвостилістичний аналіз переспіву першого псалма Давидового Тарасом Шевченком) // Дивослово. 2014. № 10. С. 40–43.
57. Івасишина Т. А. Семантико-когнітивний потенціал біблійних афоризмів у контексті художнього дискурсу // Мовознавство. 2017. № 5. С. 73–80.
58. Ільницький М. Палімпсести Василя Стуса // Вітчизна. 1990. № 3. – С. 14-16.
59. Ісіченко І. Конотаційна перспектива євангельського тексту в пасійних проповідях Антонія Радивиловського // Слово і Час. 2017. № 2. С. 54-68.
60. Іщенко Є. Віталізація смерті в поезії Василя Стуса // Слово і час. 2006. № 11. С. 69-76.
61. Карпов И. П. Роман М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» в православном прочтении. Москва. : Московский Лицей, 2001. С. 354.
62. Кислашко О. Учителеві про Біблію // Українська література в загальноосвітній школі. 2009. № 4. С. 37–39.
63. Княжицкий А. И. Мифологические, библейские, батальные сюжеты в живописи и литературе // Русская словесность. 2009. № 5.
64. Ковельман А. Евангельский образ толпы // Знание - сила. 1992. № 1. С. 90–96.
65. Коган Л. Н. Иисус и Понтий Пилат: три интерпретации одного вечного сюжета // Философия и социологическая мысль. 1990. № 9. С. 46–53.
66. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.

- 67.Костюченко В. Один загадковий рік з життя В. Сосюри // Літературна Україна. 1997. 11 вересня.
- 68.Коцюбинська М. Феномен Стуса. Сучасність. 1991. №9. С. 26-35.
- 69.Криловець Н. Філософська поезія Ліни Костенко : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Одеса, 2012. 20 с.
- 70.Криловець Р.А. Філософська поезія Василя Стуса (на матеріалі збірок „Веселий цвинтар” і „Палімпсести”) // Витоки. Поезія. Проза. Літературознавство. Острог, 2006. С. 131-143.
- 71.Кужільна Л. «Наша естетика - то естетика страждання» (Літературна дискусія 1962—1963 рр., естетичні аспекти, суспільно-політична і естетична позиція В. Стуса). Донецьк: Донецький національний університет, 2001. С. 110-114.
- 72.Кузнецова И. В. Библейские персонажи в украинских устойчивых сравнениях (на славянском фоне) // Славяноведение. 2006. № 2. С. 92-103.
- 73.Ленська С. Біблійні мотиви в ліриці Богдана-Ігоря Антоновича. Полтава, 2000. С. 58–61.
- 74.Марко В. Стежки до таїни слова: Літературознавчі й методичні студії : навчальний посібник. Для студентів філологічних спеціальностей. Кіровоград: Степ, 2007. 264 с.
- 75.Мельничук Б. Трансформація біблійних мотивів та образів у творчості українських письменників Буковини ХІХ – ХХ століть // Біблія і культура. Вип. 1. Чернівці, 2000. С. 33-38.
- 76.Мишанич М. Бінарна опозиція як спосіб поетичного самовираження Василя Стуса. Донецьк: Донецький національний університет, 2001. С. 120-131.
- 77.Мишанич С. Народнопоетична стихія в творчості Василя Стуса. Донецьк: Юніверс, 2002. 146 с.
- 78.Мірошніченко П. Трагедизація міфа про зраду ("На полі крові" Лесі Українки). // Слово і час. 2006. № 2. С. 3–8.

79. Могильний А. Вірші як молитва: 6 січня 2003 року Василю Стусу виповнилося б 65 років // *Голос України*. 2003. 4 січня. С. 3.
80. Молчанова В. Біблійні мотиви та образи в українській літературі. Поема «Мойсей» Івана Франка // *Дивослово*. 2016. № 7/8. С. 63–68.
81. Никанорова О. «Душа не створить бутафорський плід...». Дніпро, 1981. № 3. С. 84–94.
82. Ніколенко О. Біблійні мотиви в поезії Р.- М. Рільке («Книга годин», «Книга картин», «Нові поезії») // *Рідний край : наук. публ. худож.-літ. альманах*. № 2 (7) / Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. Полтава, 2002. С. 115–121.
83. Новікова Г. А. Українська література другої половини ХХ століття в біблійному інтертексті (на матеріалі творчості В. Дрозда, Р. Іваничука, К. Мотрич) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. – «Українська література». Харків, 2007. 21 с.
84. Нямцу А. Е. Евангельские образы и мотивы в русской литературе. Черновцы : Рута, 1998. 80 с.
85. Нямцу А. Є. Легендарно-міфологічна традиція у світовій літературі (теоретичні та історико-літературні аспекти) : автореф. дис. д-ра філол. наук : спец. 10.01.04 – «Література зарубіжних країн». Київ, 1997. 34 с.
86. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература (теоретические аспекты функционирования): монографія. Черновцы: Рута, 2007. 520 с.
87. Нямцу А. Проблема литературной традиции в ХХ в. // *Біблія і культура*. Вип. 4. Чернівці, 2002. С. 33-43.
88. Одарченко П. Біблійні мотиви у творчості Лесі Українки // *Сучасність: Література, мистецтво, суспільне життя*. Мюнхен, 1988. С. 87–107.
89. Остащук І. Б. Релігійно-філософський дискурс у романах Наталени Королевої : дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література». Івано-Франківськ, 2004. 195 с.
90. Павличко Д. Ялівець. Поезії. Київ : Веселка, 2004. 399 с.
91. Павлишин М. Канон та іконостас. Київ: Час, 1997. 448 с.

92. Пелех У. Релігійна проблематика в літературі сучасної України // Від розстріляного до замученого відродження 1920 – 1960 – 1980 роки в українській літературі. Огляд життя і творчості вибраних творів. Торонто: Видавнича фундація Гуменюків, 1988. С. 249-264.
93. Петрова Л. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко) : дис. канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 210 с.
94. Плачинда С. Василь Стус пішов на смерть як Ісус Христос // Столиця. 1999. 20-25 серп. № 60. С. 14-15.
95. Плющ Л. «Вільготно гойдається зламана віть...»: Про Василя Стуса // Слово і час. 1991. № 11. С. 38-47.
96. Пороль О. А. Изучение произведений с библейскими мотивами / О. А. Пороль // Литература в школе. 2007. № 6. С. 23–25.
97. Примачик І. Образ Каїна у художній інтерпретації Івана Франка // Дивослово. 2006. № 10. С. 48–53
98. Прокопів Ю. В. Сучасна українська проза крізь призму християнської традиції (на матеріалі творів Степана Процюка, Юрка Гудзя й Миколи Закусила). Івано-Франківськ : Плай, 2002. 80 с.
99. Рарицький О. „Палімпсести” Василя Стуса: духовна домінанта // Слово і час. 1999. № 12. С. 62-64.
100. Руженцева Є. Новий палімпсест Василя Стуса // Літературна Україна. 2003. 18 верес. № 34. С. 5.
101. Слоньовська О. Античні мотиви у ліриці Ліни Костенко // Українська література в загальноосвітній школі. 2010. № 3. С. 31–39.
102. Слоньовська О. Біблійні образи й сюжети у творчості Ліни Костенко // Українська література в загальноосвітній школі. 2010. № 5. С. 2–6.
103. Слоньовська О. Культурологічні паралелі в сюжетних віршах Ліни Костенко тематичного пласту «з чужого поля» // Українська література в загальноосвітній школі. 2010. № 7–8. С. 6–11.

104. Стус В. Веселий цвинтар: Поезії. Варшава: Вид. агентство Об'єднання українців у Польщі, 1990. 112 с.
105. Стус В. Вечір. Зламана віть: Вибране. Київ: Дух і Літера, 1999. 381 с.
106. Стус В. Палімпсест: Вибране. Київ: Факт, 2003. 432 с.
107. Стус Д. Василь Стус: Життя як творчість. Київ: Факт, 2005. 368 с.
108. Сулима В. І. Біблія і українська література : навч. посіб. Київ : Освіта, 1998. 400 с.
109. Топчій Г. В. О. Генрі – майстер новели. Моральні цінності в новелі «Дари волхвів». Біблійні мотиви у творі. 7-й клас // Зарубіжна література в школі. 2017. № 23/24. С. 14–16.
110. Феномен доби: Сходження на Голгофу слави. Київ: Знання, 1993. 96 с.
111. Чуб Д. Дорога безсмертя: Про Василя Стуса. Дзвін. 1993. № 1. С. 143-144.